

A MAGYARORSZÁGON ÉLŐ NEMZETISÉGEK JOGAINAK VÉDELME T ELLÁTÓ
BIZTOSHELYETTES

3/2020. számú

ELVI ÁLLÁSFOGLALÁS

**A ROMÁK TÖRTÉNELMÉNEK
ISKOLAI TANTERVEKBE ÉS TANANYAGOKBA TÖRTÉNŐ
SZAKSZERŰ ÉS HATÉKONY BEEMELÉSÉRŐL**

Budapest, 2020. október 29.

Tartalom

I. Bevezetés	3
II. A Miniszteri Bizottság CM/Rec(2020)2 számú ajánlása	6
III. A roma történelem oktatásának szabályozási környezete	13
3.1. Nemzetközi egyezmények, ajánlások	13
3.2. A hazai jogszabályi háttér	18
IV. A roma történelem és kultúra oktatásának gyakorlata Magyarországon	21
4.1. Tankönyvtartalom	22
4.2. Pedagógusképzés és továbbképzés	24
V. Az ajánlás témájához kapcsolódó ombudsmani, illetve ombudsmanhelyettesi tevékenység	26
5.1. Jelentések, állásfoglalások az elmúlt huszonöt évből	26
5.2. A nemzetiségi biztoshelyettes társadalmi tudatformáló, felvilágosító tevékenysége....	29
5.2.1. Általános attitűdformálás és érzékenyítés	29
5.2.2. Specifikus programok és szakmai események	30
5.2.3. Rendhagyó osztályfőnöki órák	31
5.2.4. Együttműködés a szakmai szervezetek és kutatóintézetek munkatársaival	32
VI. Összegzés	33
VII. Ajánlások	33

I. Bevezetés

Magyarország Alaptörvénye és az alapvető jogok biztosáról szóló 2011. évi CXI. törvény (a továbbiakban: Ajbt.) szerint a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó biztoshelyettes kiemelt feladata, hogy figyelemmel kíséresse a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak érvényesülését és ezzel összefüggésben szerzett tapasztalatairól rendszeresen tájékoztatást nyújtson, illetve felhívja a nyilvánosság és az érintett intézmények figyelmét a nemzetiségeket érintő jogsértések veszélyére. Az alapvető jogok biztosának helyettese fent megjelölt feladatai ellátása érdekében elvi állásfoglalást adhat ki. Az állásfoglalás célja, hogy felhívja a jogalkotó és a nyilvánosság figyelmét a hazai nemzetiségi közösségek tagjai egyéni és kollektív jogainak megőrzésével kapcsolatos teendők fontosságára, a nemzetiségi alapjogok, illetve az egyenlő bánásmód elvének sérelmével fenyegető helyzetre és aggályos gyakorlatra, továbbá felmutasson olyan jó gyakorlatokat, amelyek a nemzetiségi jogok egyre sikeresebb érvényesítését szolgálhatják.

Az Ajbt. 2. § (5) bekezdése alapján az alapvető jogok biztosának feladata, hogy elősegítse az emberi jogok érvényesülését és védelmét. A társadalmi tudatformáló, felvilágosító tevékenységet nemzetiségi ombudsmanhelyettesként magam is fontosnak tartom, ezért munkámban az attitűdformáló és felvilágosító tevékenység kiemelt szerepet kapott. Meggyőződésem, hogy a hazai nemzetiségek kiegyensúlyozottabb megítélését szolgálhatja, ha történelmükről, kultúrájukról és identitásukról, valamint az őket megillető jogokról széles körben információhoz juthatna a többségi társadalom valamennyi tagja. Különösen fontosnak tartom a következő generáció közvetlen megszólítását, valamint a minőségi és mindenki számára hozzáférhető oktatási rendszer kialakítását, fenntartását elősegítő szakmai hozzájárulásomat. A nemzetiségi jogok érvényesülése és tiszteletben tartása szorosan összefügg az emberi jogokkal. Ugyanúgy szoros korreláció mutatkozik az esélyegyenlőség elősegítése és az egyenlő bánásmód érvényesítésének következetes biztosítása valamint az általános és középiskolai nevelés-oktatás tartalmi követelményrendszerének, szemléletének kialakítása, illetve a pedagógusok gyakorlati feladatellátása között.

Az Európában is egyedülálló nemzetiségi köznevelési intézményrendszer biztosítja, hogy a Magyarországon élő nemzetiségi közösségek tagjai és gyermekei számára a nemzetiség nyelvének tanulása, a nemzetiség nyelvén való tanulás, a közösség történelmének, szellemi és anyagi kultúrájának megismerése segítségével megtalálják, megőrizték és fejlesszék identitásukat. Tekintettel azonban arra is, hogy a Magyarországon elismert tizenhárom nemzetiségi közösség az Alaptörvény értelmében államalkotó tényezőnek minősül – ennyi nem elég a társadalmi koherencia eléréséhez és fenntartásához. Legalább annyira nélkülözhetetlen ugyanis, hogy a nem nemzetiségi tanrendű intézmények diákjai is megismerhessék a nemzetiségek múltját és jelenét, valamint az egymást gazdagító közös történelmünket és közös művészeti, kulturális és társadalmi örökségünket. A fentiek mellett a köznevelés kulcsfontosságú szereppel bír a tolerancia és az inkluzív társadalom kialakításában is. A fiatal generáció széleskörű és tényszerű tájékoztatása és érzékenyítése mellett a formális oktatás szerves részeként értelmezendő a nemzetiségi közösségeinkkel közös történelmünk, valamint a magyarországi nemzetiségi kultúra ismertetése.

A gyakran tájékozatlanságból, előítéletekből adódó gyűlöletbeszédnek hasznos ellenszere a tanuló történelmi tudatosságának fejlesztése és annak megértése, hogy a magyarországi nemzetiségek, többek között a romák, az európai társadalmak szerves részét képezik.

A hazai nemzetiségi közösségek, legfőképpen a romák történelmének beemelése a közoktatási rendszerbe ebből a szempontból különleges kihívást jelenthet a Nemzeti alaptanterv kidolgozóinak, a tankönyvet író szakembereknek és a pedagógusoknak egyaránt.

Állásfoglalásom középpontjában kiemelten a roma nemzetiség több szempontból is speciális jellegű történelmének oktatásával összefüggő kérdések állnak. A roma közösségekben a történelem és a kollektív emlékezet szóbeli közvetítéssel hagyományozódott generációról generációra, így történelmük szakaszai esetenként hiányosan, illetve helyenként tévesen dokumentáltak, a hiteles szakértői rekonstrukció és történetírás csak igen későn kezdődött meg és teljesedett ki. Ráadásul a mindenkori állam roma közösséggel kapcsolatos – sok esetben előítéletes, kirekesztő vagy ellenséges – narratíváját is kritikusan és komplexen kell kezelni, biztosítva, hogy a történelem és az állampolgári ismeretek tananyagai egyértelművé tegyék: az európai társadalmak történetének alakulását a roma emberek és embercsoportok mindennapi tettei és hozzáállásuk is alakította.

A roma holokauszt oktatásának társadalmi szemléletformáló szerepéről és hazai helyzetéről szóló 1/2017. számú elvi állásfoglalásomban már foglalkoztam a téma egyik kiemelt területével, indokoltnak tartom azonban a kérdés ismételt átgondolását egy 2020 júliusában megjelent nemzetközi szakmai dokumentum kapcsán.

Jelen elvi állásfoglalás kiadásával elsődleges célom, hogy a hazai szakmai közönség számára bemutassam az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának CM/Rec(2020)2 számú ajánlását, amely iránymutatást ad és konkrét megoldási lehetőségeket kínál a romák történelmének és kultúrájának az iskolai tantervekbe és tananyagokba való beillesztésével kapcsolatban. Az Európa Tanács ajánlása a maga nemében egyedülálló gyűjteménye a területen megtenni szükséges intézkedéseknek, ezért a szakmai közönség, a döntéshozók és a közvélemény figyelmére egyaránt érdemes.

Az ajánlás ösztönözni kívánja a roma történelem – kiemelten a roma holokausztra történő emlékezés – beépítését az iskolai tantervekbe és tananyagokba annak érdekében, hogy valamennyi tanuló történelmi tudatosságát fejlessze, és hozzájáruljon a roma identitás vállalásához, fokozza annak megértését, ezzel pedig az iskolákban a tolerancia és a tisztelet kultúráját építse.

Fontos oktatásszervezési érvként megjegyzi az ajánlás azt is, hogy a roma történelem oktatásának bevezetése nem igényel további tanórákat, sőt, elsősorban a horizontális szemlélet indokolt: beépíthető különböző iskolai tantárgyakba, így többek között a történelem, az állampolgári ismeretek, a társadalomismeret, az irodalom, a vallás vagy az etika, a művészetek vagy a zene oktatásába, ezért költségvetési vonzata valójában igen csekély.

Nem fér kétség ahhoz sem, hogy a roma történelem oktatása hozzájárulhat számos olyan kompetencia – így például a demokratikus állampolgárság, az emberi jogok, a nemek egyenlősége, a szociális készségek, a kultúrák közötti megértés – fejlesztéséhez, amelyekre a tanulóknak és diákoknak a 21. században szükségük van, elmélyítené továbbá a történelmi és politikai események komplex megértését, valamint differenciált nézőpontot biztosítana a társadalmi és kulturális jelenségek tekintetében.

A vonatkozó tananyagok fejlesztése építhet az Európa Tanács és más nemzetközi érdekelt felek meglévő, korlátlan elérésű online anyagaira is, azzal, hogy ezeket az adott nemzeti környezetben kontextusba kell helyezni, szorosan együttműködve a roma közösségek képviselőivel.

A 47 európai államot tömörítő Európa Tanács Miniszteri Bizottsága által elfogadott dokumentum mindezek biztosítékeként erős kereteket is javasol az érintettek számára, így szorgalmazza, hogy a tagállamok kormányai, kellő figyelemmel az alkotmányos rendszerükre, valamint nemzeti, regionális és helyi politikájukra, körülményeikre és felelősségükre, különösen az alap-, közép- és felsőoktatás területén:

- hajtsák végre a függelékben szereplő alapelveket és javasolt intézkedéseket;
- hívják fel az oktatási minisztériumok és más érdekelt felek, különösen a nemzeti, regionális vagy helyi oktatási testületek figyelmét erre az ajánlásra;
- fordítsák le ezt az ajánlást a tagállamok hivatalos nyelveire; és
- öt év múlva, majd azt követően hasonló időközönként vizsgálják meg annak végrehajtását.

Meggyőződésem, hogy a roma kultúra és történelem széles körű és szakmailag megalapozott tényeken nyugvó oktatásával a roma és nem roma fiatalabb generációk számára egyaránt olyan értékrendet közvetíthetünk, amelyben központi szerepet játszik a tolerancia, valamint az alapvető jogok és a demokratikus értékek tisztelete.

Nemzetiségi biztoshelyettesként kiemelten fontosnak tartom az ajánlás teljes körű és következetes érvényesítését, amelynek a magam részéről a dokumentum hivatalos magyar nyelvű változatának közzétételével, a roma történelem és kultúra oktatásának magyarországi szabályozási környezetének, gyakorlatának, továbbá az ajánlás témájához kapcsolódó ombudsmani, ombudsmanhelyettesi tevékenység bemutatásával, valamint a döntéshozók felé történő jelzésekkel, szakmai segítségnyújtással és a végrehajtás ellenőrzésével teszek eleget.

Az elvi állásfoglalásom következő, II. pontjában teljes egészében közzéteszem az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága CM/Rec(2020)2 számú ajánlásának magyar nyelvű fordítását.¹

¹ Council of Europe Committee of Ministers, Recommendation CM/Rec(2020)2 to member states on the inclusion of the history of Roma and/or Travellers in school curricula and teaching materials. https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680a003a3

II. A Miniszteri Bizottság CM/Rec(2020)2 számú ajánlása

A Miniszteri Bizottság CM/Rec(2020)2 sz. ajánlása a Tagállamoknak a romák és / vagy utazók történelmének szerepeltetéséről² az iskolai tantervekben és tananyagokban

(Elfogadta a Miniszteri Bizottság 2020. július 1-én, a Miniszterhelyettesek 1380. ülésén)

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága, az Európa Tanács Alapokmánya 15. cikkének b) pontjában foglaltak szerint,

Felismerve, hogy a romák és az utazók régóta fennálló történelmi jelenlétét Európában még mindig nem ismerik el kellőképpen az oktatási rendszerek, és hogy az európai kulturális örökséghez való hozzájárulásukat a hivatalos és nemhivatalos oktatási rendszerben, valamint általában a közvéleményben alábecsülik;

Felismerve, hogy az oktatás és a széles körű ismeretterjesztés a romák és / vagy utazók hozzájárulásáról országaik kulturális örökségében mélyebb megértést, kultúrák közötti párbeszédet és kölcsönös tiszteletet eredményezhet;

Figyelembe véve, hogy a romák és / vagy utazók történelmét és kollektív emlékezetét nemzedékről nemzedékre, szájhagyomány útján adták tovább;

Tekintettel a sok látható példára a romák és az utazók folyamatos marginalizálódására, valamint a történelem tanításának fontosságát a roma és / vagy utazó közösségek tagjai és tagállamaik közötti kapcsolatok javítása érdekében;

Felismerve, hogy becslések szerint a náci rezsim és szövetségesei a második világháború alatt legalább 500 000 romát, sintit, jenist és más, „Zigeuner” (cigány) címkével ellátott közösségek tagjait gyilkolták le;

Figyelembe véve, hogy a náci rezsim és szövetségesei által elkövetett holokauszt, valamint a romák és az utazók ellen Európában elkövetett egyéb cselekmények iskolai tanítása hatékony eszköz lehet a gyűlölet, a diszkrimináció és az előítéletek, valamint a radikalizálódás, a holokauszttagadás és revizionizmus minden formája elleni küzdelemben;

Szem előtt tartva, hogy a történelemtanítás az egyik legfontosabb eszköz az előítéletek kiküszöbölésére és az azonos földrajzi területről származó és ugyanazon történelmi tapasztalatokkal rendelkező csoportokkal kapcsolatos ismeretterjesztésre;

Figyelembe véve, hogy a romák és az utazók története szorosan összefügg az elmúlt évszázadok társadalmi fejlődésével, valamint azzal, hogy a romák és az utazók nem élvezték ennek a fejlődésnek az előnyeit (beleértve a foglalkoztatást, az oktatást, az egészségügyi szolgáltatásokat, a lakhatást vagy a társadalombiztosítást), ami viszont a közelmúltban azt eredményezte, hogy a szociális jogokból egyenlőtlenül részesültek, ahogyan azt a Szociális Jogok Európai Bizottságának ellenőrző munkája is bizonyítja az (átdolgozott) Európai Szociális Charta végrehajtására vonatkozóan (ETS 163. sz.);

² A „romák és utazók” kifejezést az Európa Tanács olyan csoportok széles körének a jelölésére használja, amelyekre kiterjed az Európa Tanácsnak ezen a területen végzett munkája: egyrészt a) romák, szintik, manusok, kalék, romanicsalok, bojások/rudari; b) balkáni egyiptomiak (egyiptomiak és askalik); c) keleti népcsoportok (dom, lom és abdal); másrészt pedig az olyan népcsoportok, amelyeket a közigazgatásban „Gens du voyage” néven említenek, illetve azok a személyek, akik saját magukat cigánynak tekintik. Ez egy magyarzó jellegű lábjegyzet, nem pedig a romák és / vagy utazók meghatározása.

Figyelemmel az Európa Tanács állam- és kormányfőinek 3. csúcstalálkozóján (Varsó, 2005) tett vállalásra az „európai identitás és egység előmozdítására, a közös alapértékekre, közös örökségünk tiszteletben tartására és a kulturális sokszínűségekre alapozva”;

Figyelemmel a Rasszizmus, az idegengyűlölet, az antiszemitizmus és az intolerancia elleni küzdelem cselekvési tervére, amit az Európa Tanács állam- és kormányfőinek 1. csúcstalálkozóján (Bécs, 1993) fogadtak el, és az abban foglalt felhívásra, ami szerint fokozott figyelmet kell fordítani „az oktatás előmozdítására az emberi jogok és a kulturális sokszínűség tiszteletben tartása terén; a történelemoktatásban az előítéletek kiküszöbölését célzó programok megerősítésére azáltal, hogy kiemelik a különböző országok, vallások és eszmék közötti pozitív kölcsönhatást Európa történelmi fejlődésében”;

Figyelemmel az Európa Tanács Oktatási Miniszterek Állandó Konferenciája 25. ülészakájának „A demokrácia biztosítása oktatással” (Brüsszel, 2016. április 11–12.) zárónyilatkozatára;

Tekintettel a Romákról szóló 2010. évi strasbourg-i nyilatkozatra, amiben az Európa Tanács tagállamai megállapodtak, hogy „intézkedéseket hoznak annak érdekében, hogy a romák kultúráját, történelmét és beszélt nyelveit minél szélesebb ismerjék és ápolják”;

Emlékeztetve az Európa Tanács Tematikus cselekvési tervére a romák és az utazók befogadásáról (2016–2019), ami egyéb célkitűzések mellett megjelöli azt a konkrét célt is, hogy „törekedni kell arra, hogy a romák és utazók történelmét integrálják az iskolai tantervekbe, a roma, utazó és a nem-roma diákok és hallgatók részére nyújtott oktatásban egyaránt”;

Figyelembe véve a Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről (ETS 157. sz.) 12. cikkét, ami kimondja, hogy: „ahol szükséges, a Felek intézkedéseket hoznak az oktatás és a kutatás területén saját nemzeti kisebbségeik és többség kultúrájának, történelmének, nyelvének és vallásának megismertetése érdekében. Ezen a téren a Felek egyebek mellett megfelelő lehetőségeket biztosítanak a tanárképzésre, tankönyveket bocsátanak rendelkezésre, és megkönnyítik a kapcsolattartást a különböző közösségekhez tartozó tanulók és tanárok között”;

Felidézve a Miniszteri Bizottság CM/Rec(2011)6 számú ajánlását a Tagállamok részére a kultúrák közötti párbeszédéről és a másokról kialakított képről a történelemtanításban, a Miniszteri Bizottság CM/Rec(2009)4 számú ajánlását a Tagállamok részére a romák és az utazók Európában történő oktatásáról, a Miniszteri Bizottság Rec(2001)15 számú ajánlását a Tagállamok részére a történelemtanításról a huszonegyedik századi Európában, valamint a Miniszteri Bizottság Rec(2000)4 számú ajánlását a Tagállamok részére a roma/cigány gyermekek oktatásáról Európában;

Felidézve az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 2153 (2017) számú határozatát a „A romák és az utazók befogadásának előmozdításáról”, a Parlamenti Közgyűlés 2106 (2016) számú határozatát az „Megújult elkötelezettségről az antiszemitizmus elleni küzdelem terén Európában”, a Parlamenti Közgyűlés 1927 (2013) számú határozatát a „A roma gyermekek elleni diszkrimináció felszámolásáról”, a Parlamenti Közgyűlés 1880 (2009) számú ajánlását a „Történelemtanításról konfliktussal terhelt és konfliktus utáni területeken”, a Miniszterek Bizottsága által erre adott választ és a Parlamenti Közgyűlés „Történelem és a történelem megismerése Európában” című 1283. (1996) sz. ajánlását”, valamint a Miniszteri Bizottság által erre adott választ;

Felidézve az Európa Tanács Helyi és Regionális Hatóságok Kongresszusa 403 (2016) számú határozatát a romák és az utazók helyzetéről a növekvő szélsőséges, az idegengyűlölet és az európai menekültválság körülményei között;

Emlékeztetve a Rasszizmus és Intolerancia Elleni Európai Bizottság (ECRI) a romákkal/cigányokkal szembeni megnyilvánuló rasszizmus és intolerancia elleni küzdelemről szóló 3. számú általános politikai ajánlására, a rasszizmus és a faji megkülönböztetés elleni küzdelemről az iskolai oktatásban és azon keresztül című, 10. sz. általános politikai ajánlására, 13. sz. általános politikai ajánlására a cigányellenesség és a romákkal szemben megnyilvánuló diszkrimináció elleni küzdelemről, valamint 15. sz. általános politikai ajánlására a gyűlöletbeszéd elleni küzdelemről;

Figyelembe véve az UNESCO 2007. határozatát a holokausztról való megemlékezésről; Felidézve az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) 2003-ban elfogadott Akciótervét a romák és szintik helyzetének javításáról az EBESZ Területén, ami azt javasolja, hogy az EBESZ-ben résztvevő államok „oktatási anyagaikban térjenek ki a romák történelmére és kultúrájára, különös tekintettel arra, hogyan élték meg a romák és a szintik a holokausztot”; Szem előtt tartva a holokausztról szóló Stockholmi Nemzetközi Fórum 2000. januári nyilatkozatát és a Nemzetközi Holokauszt-emlékezési Szövetség (IHRA) munkásságát a kutatás, az oktatás terén és a holokauszt során a romákat ért üldözésre való megemlékezésben;

Ajánlja hogy a Tagállamok kormányai, kellő figyelemmel az alkotmányos rendszerükre, valamint nemzeti, regionális és helyi politikájukra, körülményeikre és felelősségükre, különösen az alap-, közép- és felsőoktatás területén:

- ***hajtsák végre a függelékben szereplő alapelveket és javasolt intézkedéseket;***
- ***hívják fel az oktatási minisztériumok és más érdekelt felek, különösen a nemzeti, regionális vagy helyi oktatási testületek figyelmét erre az ajánlásra;***
- ***fordítsák le ezt az ajánlást a Tagállamok hivatalos nyelveire; és***
- ***öt év múlva, majd azt követően hasonló időközönként vizsgálják meg annak végrehajtását.***

Függelék a CM/Rec(2020)2 számú ajánláshoz

Alapelvek és javasolt intézkedések a romák és / vagy utazók történelmének tanításához az iskolai tantervekben és tananyagokban

I. Az ajánlás céljai

A jelen ajánlásnak az a célja, hogy elősegítse a romák és / vagy az utazók történelmének beillesztését, ideértve a roma holokausztról való megemlékezést is, az iskolai tantervekbe és tananyagokba, a tolerancia és a tisztelet kultúrájának felépítése céljából az iskolában; a történelmi tudatosság fejlesztése és valamennyi tanulóban való tudatosítás céljából; hozzájárulás a romák és / vagy az utazók identitásának megerősítéséhez; és annak a megértéséhez, hogy a romák és / vagy az utazók szerves részei a nemzeti és európai társadalmaknak.

A romák és / vagy az utazók történelmének beemelése az iskolai oktatásba nyilvánvalóan nem igényel többlet iskolai órákat, mivel különböző tantárgyak részeként oktatható, mint például történelem, állampolgári vagy társadalmi ismeretek, irodalom, hittan vagy etika, képzőművészetek, zene vagy nyelvoktatás, ezért a többletköltségek minimálisak, vagy fel sem merülnek.

Az is nyilvánvaló, hogy a romák és / vagy az utazók történelmének oktatása hozzájárulna a tanulók és hallgatók számára szükséges kompetenciák (demokratikus állampolgári magatartás, emberi jogok, nemek közötti egyenlőség, szociális készségek, interkulturális megértés stb.) továbbfejlesztéséhez, elmélyítené a történelmi és politikai fejlemények megértését, differenciált perspektívát nyújtana a társadalmi és kulturális jelenségekről.

A megfelelő tananyagok kidolgozása során támaszkodhatnak az Európa Tanács és más nemzetközi érdekeltek meglévő, a weben elérhető anyagainra, melyeket az adott nemzeti helyzet keretében kell megfogalmazni, szoros konzultációban a roma és / vagy utazó közösségek képviselőivel.

II. Meghatározások

A jelen ajánlás alkalmazásában:

A cigányellenesség a fajgyűlölet sajátos formája, egy faji fölényen alapuló ideológia, a dehumanizáció és a történelmi diszkrimináció által táplált intézményes rasszizmus egyik megjelenési formája, amelyet többek között erőszak, gyűlöletbeszéd, kihasználás, megbélyegzés és a hátrányos megkülönböztetés leginkább vérlázító formája jellemez.³

A „roma holokauszt” kifejezést az Európa Tanács jelenlegi gyakorlatának, valamint az „Elfelejtett hangok” című konferencia következtetéseinek és ajánlásainak megfelelően használják, amit a Romák és Utazók Európai Fóruma (ERTF) szervezett az Európa Tanáccsal együttműködve a bukaresti román Parlamentben 2016. április 7-én.

Ez az ajánlás nem foglal állást azzal kapcsolatban, hogy a roma holokausztot milyen roma nyelvű kifejezéssel kell jelölni az adott nemzeti környezetben. Az „Elfelejtett hangok” konferencia következtetései megerősítik, hogy a romák a roma holokausztot Európa különböző részein eltérő neveken ismerik, mint például „Samudaripe(n)”, „Mudaripe(n)”, „Phar(r)aj(i)mos”, „Por(r)ajmos” vagy „Kalí Traš”.⁴ A nemzeti hatóságok választhatják ki a legmegfelelőbb roma nyelvi változatot (változatokat) a roma történelemtanításhoz, szorosan együttműködve a nemzeti/helyi roma közösségekkel és tudósokkal. Fontos azonban, hogy a tanárok ismerjék és jelezzék, hogy a roma holokauszt megjelölésére különféle elnevezések léteznek.

A romák és / vagy az utazók történelmének oktatása adott esetben kiterjedhet a romák és / vagy az utazók kultúrájának oktatására is. Különböző iskolai tantárgyak keretében foglalkozhatnak ezzel, mint például történelem, állampolgári vagy társadalmi ismeretek, irodalom, vallás vagy etika, művészet, zenei vagy nyelvi oktatás.

A „tananyagok” kifejezést tág értelemben kell venni, mint ami magában foglalja a tankönyveket, óraterveket, nyílt oktatási forrásokat és digitális pedagógiai anyagokat.

A jelen szövegben említett oktatási módszerek a következők: egyebek mellett nem formális oktatás és tanórán kívüli foglalkozások, elmélyült oktatás, helyszíni látogatások, élő történelem és élő könyvtárak, történetmesélés, közösségi média, kiállítások, tanulmányutak, csereprogramok, összejövetelek, tréningek, műhelyfoglalkozások és szemináriumok.

³ A Rasszizmus és Intolerancia Elleni Európai Bizottság (ECRI) 2011. június 24-én elfogadott 13. sz. ajánlása a cigányellenesség és a romák hátrányos megkülönböztetése elleni küzdelemről.

⁴ A „samudaripe(n)” vagy „mudaripe(n)” szavak jelentése „mindenki legyilkolása”, ami emlékeztet a zsidó „soá” (pusztítás) szóra. A „Phar(r)aj(i)mos” vagy „Por(r)ajmos” kifejezés azt jelenti, „ami elemészt”, ugyanakkor a roma nyelv bizonyos változataiban sértő jelentést hordozhat. A „Kalí Traš” fordítása „Fekete tragédia” vagy a „Fekete szörnyűség” lehet.

III. Alapelvek és javasolt intézkedések

1. A romák és / vagy utazók történelmének oktatása, valamint annak beépítése a nemzeti iskolai tantervekbe és tananyagokba a következők szerint történjen:

a. tartalmazzon kiegyensúlyozott és a kontextusra is kiterjedő tanításokat a romák és / vagy az utazók történelméről, ami tükrözi a nemzeti jelenlétüket, a történelmi hátteret, valamint a közös történelmüket, ami egy Európában évszázadok óta jelen lévő nép történelme;

b. tartalmazzon információkat a romák és az utazók nemzetgazdasághoz való hozzájárulásáról, különös tekintettel a kereskedelemre, a fémmegmunkálásra és egyéb kézműves mesterségekre, valamint az állattartásra, és hivatkozzon a romák és / vagy az utazók történelmének és kultúrájának különféle aspektusaira, például a történetmesélésre, az irodalomra, a vallásra, a zenére és a hagyományokra, valamint az általuk megélt aszimmetrikus társadalmi fejlődésre és a társadalmi jogokhoz való egyenlőtlen hozzáférésre;

c. szem előtt tartva a történelemtanítás tantárgyakon átívelő jellegét, tartalmazzon információkat a romák és / vagy az utazók történelméről más iskolai tantárgyakra kiterjedően is, például közgazdaságtan, állampolgári vagy társadalmi ismeretek, irodalom, vallás vagy etika, művészetismeret, ének-zene vagy nyelvek;

d. biztosítsa, vagy olyan helyzetekben, amikor az államnak nincs közvetlen feladata regionális és helyi szinten, ösztönözze, a romák és / vagy az utazók történelmének a helyi szintű tanítását minden tanuló és hallgató számára;

e. az oktatás és az emberi jogok, az egyenlőség és / vagy a diszkriminációellenes kezdeményezések általános keretein belül, valamint az emberiség elleni új bűncselekményekkel szembeni küzdelem eszközeként, egyebek mellett, hívja fel a figyelmet a cigányellenességre vagy annak a letagadására, hogy a holokausztnak cigány áldozatai is voltak, mint a rasszizmus megnyilvánulási formájára, kiemelve ezeknek az előítéleteknek a történelmi gyökereit és következményeit a jelenlegi roma- és / vagy utazóellenes gyűlöletbeszédre és erőszakra;

f. biztosítson lehetőséget a roma és / vagy az utazók szervezeteinek és közösségei képviselőinek arra, hogy az érintett iskolai közösségekkel együttműködve találkozassanak a tanulókkal / hallgatókkal, hogy megbeszéljék és illusztrálják a romák és / vagy utazók történelmének különböző aspektusait, személyes beszámolókkal kiegészítve.

2. A tananyagok és módszerek fejlesztése és felülvizsgálata:

a. olyan rugalmas tanterveket és interaktív pedagógiákat kell, hogy eredményezzen, amelyek elismerik a kulturális különbségeket, elősegítik a sokszínűséget és több szempontú megközelítést alkalmaznak annak érdekében, hogy bemutassák a történelem teljes komplexitását, és biztosítsanak egy közös történelmi megközelítést;

b. gondoskodjanak arról, hogy a történelem vagy az állampolgári ismeretek különösen is tükrözzék, hogy a hétköznapi emberek és embercsoportok miként formáltak és formálják az európai társadalmak történelmét;

c. vegyék figyelembe a történelmi forrásokat, figyelemmel a cigányellenesség, a gyűlöletbeszéd, a propaganda és a hamis információk elleni küzdelemre;

d. *elemezzék és vizsgálják felül az iskolai tanterveket, különösen a történelem tantárgy tanterveit, figyelemmel arra, hogy a történelemoktatásban általánosságban térjenek ki a romák és / vagy az utazók történelmének és kultúrájának oktatására;*

e. *elemezzék és vizsgálják felül a jelenlegi tankönyveket a romákkal és / vagy utazókkal kapcsolatos sztereotípiák kiküszöbölése érdekében; ami a korábbi korszakok cigányellenességet kifejező művészetének vagy irodalmának oktatását illeti, dolgozzanak ki tananyagokat arra, hogy megfelelő kontextusba helyezték ezeket, mint a cigányellenesség történetének részét, és gondoskodjanak arról, hogy a tanulók megértsék az ilyen tartalmak ellentmondásos természetét, amiket kizárólag olyan tanulóknak tanítsanak, akik képesek az absztrakciónak azon szintjére, ahol ezeket a szövegeket történelmi dokumentumokként értelmezik;*

f. *a két fent említett tevékenység megvalósítása érdekében határozzák meg annak a lehetőségét, hogy a romák és utazók történelmét az oktatás és képzés részévé tegyék, aktualizálják azokat és igazítsák hozzá az adott nemzeti kontextusokhoz; valamint a romák és / vagy utazók közösségei képviselőivel és a civil társadalom, a tudományos közösség, a tanárképző intézmények és a tanárok szakmai szervezeteinek az együttműködésével készítsenek egy úti tervet a felülvizsgált tananyagok és képzési módszerek bevezetésére;*

g. *használják fel azokat a rendelkezésre álló, a romák és / vagy az utazók történelmére vonatkozó pedagógiai és kutatási anyagokat, eszközöket és kiadványokat, amelyeket olyan nemzetközi szereplők készítettek, mint az Európa Tanács, az Európai Unió Alapjogok Ügynöksége (FRA), az UNESCO, a Nemzetközi Holokauszt-emlékezési Szövetség (IHRA), a Dél-Kaliforniai Egyetem (USC) Shoah Alapítványa / Vizuális Történelem és Oktatás Intézete, az Európai Roma Művészeti és Kulturális Intézet (ERAC), az Európai Történelemoktatók Szövetsége (EUROCLIO) és más intézmények;*

h. *készítsenek további, azonnal felhasználható, jó minőségű tanterveket és tananyagokat a romák és / vagy utazók, a civil társadalom és a felsőoktatási szféra képviselőivel, források létrehozása illetve a meglévő források kiegészítése céljából.*

3. A roma holokauszt és más történelmi üldöztetések tanítása

a. *képezzék szerves részét a náci rezsim és szövetségesei által elkövetett holokauszt, valamint a romák és / vagy az utazók ellen elkövetett más atrocitások tanításának és szerepeltetésének a tananyagban, amit ki kell egészíteni olyan epizódok tanításával és bemutatásával, amikor a romák és / vagy az utazók nem váltak áldozattá;*

b. *utaljanak a romák és / vagy az utazók történelmére vonatkozó pozitív narratívákra, például a helyi, nemzeti és európai kulturális örökséghez való hozzájárulásukra, valamint a romák, szintik és jenisek aktív szerepére a náciellenes és antifasiszta ellenállási mozgalmakban;*

c. *a roma holokausztról szóló külön fejezeten kívül adott esetben utaljanak a romák és / vagy utazók üldözésének egyéb súlyos formáira Európában (csavargásellenes intézkedések, szülői és gyermeki jogok megsértése, kényszerű asszimiláció, kényszer-letelepítés elrendelése, kényszersterilizálási, internálási és deportálási rendelkezések, stb.);⁵*

⁵ Ld. Európa Tanács Tények a romák történetéről. www.coe.int/education/roma

d. integrálja a roma holokauszt emlékezetével kapcsolatos tevékenységeket a formális és a nem formális oktatásba, augusztus 2. (a roma holokauszt európai emléknapja) kapcsán vagy egy olyan dátumhoz kapcsolódóan, amely jobban illeszkedik az érintett ország történelmi kontextusához, például olyan helyi évfordulókhöz vagy helyekhez, amelyek a romák bebörtönzéséhez vagy koncentrációs táborokba hurcolásához kapcsolódnak, illetve az iskolaévhez.

4. Képzési tevékenységek:

a. megfelelő képzések tartása a roma történelem és kultúra szakértőinek és tudományos kutatóinak a bevonásával tanárok, nevelők, iskolaigazgatók, az Oktatási Minisztériumok dolgozói számára, illetve adott esetben más pedagógusok számára, hogy megismerjék a romák és / vagy az utazók történelmét;

b. kötelező és szisztematikus képzés bevezetése a kompetencia alapú tanulásban, valamint interkulturális nevelés / párbeszéd és sokszínűség modulok bevezetése a tanárok alap, illetve továbbképzésében.

5. A tanórán kívüli tevékenységek:

a. hívják fel a közvélemény, különösen pedig a fiatalabb generáció figyelmét a romák és / vagy az utazók történelmi jelenlétére Európában, és hozzájárulásukra a helyi, nemzeti és európai történelemhez;

b. tartalmazzanak olyan tevékenységeket is, amelyek kiemelik a romák számára fontos napokat, mint például április 8. (nemzetközi roma nap), május 16. (a roma ellenállás napja), augusztus 2. (a roma holokauszt európai emléknapja) és november 5. (a roma nyelv nemzetközi napja), vagy más, az adott nemzeti kontextusban kiemelendő napok;

c. támogassák a tanulók / hallgatók részvételét tanulmányi kirándulásokon a romák és / vagy az utazók történelmének és kultúrájának bemutatására szolgáló helyeken, különösen megemlékezések helyszínén, emlékhelyen és múzeumokban.⁶

6. A romák és/vagy utazók történetének kutatása:

a. tegyék lehetővé ösztöndíjakkal vagy más ösztönzőkkel, ahol csak lehetséges, a tudományos közösség, a kutatóközpontok és a kulturális intézmények számára az ilyen irányú kutatásokat; kiemelt figyelmet fordítva azokra a történelmi dokumentumokra és műtárgyakra, amelyek a romák és/vagy utazók kultúrájához kapcsolódnak, ezeket a meglévő gyűjtemények részévé kell tenni, valamint a személyes beszámolókat tartalmazó gyűjteményekre, különösen a második világháború időszakára és a hagyományos életmódra vonatkozóan;

b. legyen elérhető az interneten, és engedélyezzék annak oktatási célú használatát.

⁶ Bizonyos múzeumok, mint például a Louvre és a Prado, külön kiállításokat hoztak létre a romák jelenlétének a bemutatására a festészetben, a szobrászatban, stb. az Európa Tanács „A romák képvisellete a nagy európai múzeumi gyűjteményekben” című projektje keretében.

7. A romák és / vagy utazók történetével kapcsolatos nemzeti és nemzetközi együttműködés:

a. eredményezzen célirányos, tartós és hatékony együttműködést a nemzeti szinten érintett felek, hangsúlyozottan a tanárok és a nevelők között, illetve a romák és / vagy az utazók történetének és kultúrájának a kutatásával és az ahhoz kapcsolódó ismeretterjesztéssel foglalkozó szervezetek és tudományos kutatók között, és segítse elő az együttműködést az IHRA-val, a roma holokauszt oktatásának és emléke ébren tartásának céljából;

b. foglalja magában a határokon átnyúló kulturális együttműködést és a romák és / vagy utazók történelmének oktatásával kapcsolatos tapasztalatok egyenrangú felek közötti megosztását, valamint a meglévő eszközök, anyagok és kiadványok megosztását (és ahol lehetséges, adaptálását);

c. vonja be a nem kormányzati szervezeteket (NGO-kat), különösen a romák és / vagy az utazók civil szervezeteit, elsősorban az oktatás területén tevékenykedőket, hogy azok aktív szerepet tölthessenek be a romák és / vagy az utazók történelmének megismertetésében, mind a nagyközönség körében, mind pedig a romák és / vagy utazók körében, akik esetenként maguk sem ismerik a saját történelmüket;

d. segítse elő a romák és utazók történelmének a tanítását az olyan nemzeti és nemzetközi NGO-k munkájában, mint az EUROCLIO⁷ vagy az Europa Nostra szövetség.⁸

III. A roma történelem oktatásának szabályozási környezete

3.1. Nemzetközi egyezmények, ajánlások

A Miniszteri Bizottság romák történelmének oktatására vonatkozó ajánlásához kapcsolódóan szükségesnek tartom a nemzetközi szabályozás néhány hasonló vagy legalábbis annak tematikáját is érintő dokumentum áttekintését.

A nemzetközi dokumentumokban kiemelt szerepet kap a nevelés-oktatás társadalmi fontosságának bemutatása, továbbá a terület folyamatos fejlesztése érdekében a részes államok ösztönzése. A nevelő-oktató programok társadalmi attitűdváltásának szerepére utal az Egyesült Nemzetek (a továbbiakban: ENSZ) Közgyűlése által 1975-ben elfogadott, **a Faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló Egyezmény**⁹ 7. cikke, melynek értelmében a „részes államok vállalják, hogy haladéktalanul hatékony intézkedéseket tesznek, különösen az oktatás, nevelés, kultúra és tájékoztatás területén, abból a célból, hogy a faji megkülönböztetésre vezető előítéleteket leküzdjék és a nemzetek és a faji vagy etnikai csoportok közötti megértést, türelmességet és barátságot előmozdítsák [...]”.

⁷ Ld. <https://euroclio.eu/>

⁸ <https://www.europanostra.org/>

⁹ A faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről New Yorkban 1965. december 21-én elfogadott nemzetközi egyezmény kihirdetéséről szóló 1969. évi 8. törvényerejű rendelet.

Az 1989-es ENSZ **Gyermek jogairól szóló Egyezmény**¹⁰ – a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának koncepcióját követve¹¹ – az oktatáshoz való jogon túl meghatározza többek között annak célját is, miszerint a gyermek tudatába kell vésni az emberi jogok és az alapvető szabadságok, a szülei, személyazonossága, nyelve és kulturális értékei, valamint a sajátjától különböző kultúrák iránti tiszteletet.¹² Az ENSZ Gyermekjogi Bizottsága a **gyermekek oktatásának céljáról szóló első kommentárjában** részletesen is kifejtette a cikkelyhez kapcsolódó szakmai véleményét: „*A rasszizmus és kapcsolódó jelenségei ott erősek, ahol tudatlanság van, megalapozatlan félelem a faji, etnikai, vallási, kulturális és nyelvi vagy más különbségtől, előítéletek kihasználása és torz értékrend tanítása és terjesztése folyik. Egy megbízható és kitartó ellenszere ezeknek a hibáknak olyan tájékoztatás nyújtása, mely előmozdítja a 29. cikk 1. bekezdésében lefektetett értékek megértését és elfogadását, így a különbségek tiszteletét, és amely a megkülönböztetés és előítélet minden aspektusára megoldást keres. Az oktatás ezért kapja az egyik kiemelt prioritást a rasszizmus és jelenségei elleni kampányokban*”.¹³ Az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezetének (UNESCO) 1960-as, **Az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemről szóló Egyezménye** szintén hangsúlyozza az iskolai oktatás kiemelkedő jelentőségét a békés és kölcsönös tolerancián alapuló társadalmak kialakításában.¹⁴

Az ENSZ szinte minden emberi jogi oktatásra vonatkozó útmutatója és állásfoglalása javasolja az antirasszista és interkulturális elemek beépítését, érdemes ezek mellett az emberi jogok előmozdítására és védelmére vonatkozó speciális dokumentumokra is kitérni.¹⁵ Az ENSZ 1993-ban Bécsben, **az emberi jogokról rendezett világkongresszusán** a résztvevők által elfogadott nyilatkozat és cselekvési terv megállapítja az államok arra vonatkozó kötelezettségét, hogy az oktatásnak az emberi jogok és alapvető szabadságok tiszteletének megerősítését kell céloznia, beleértve a tolerancia, a béke és a barátságos kapcsolatok előmozdítását a nemzetek, faji és vallási csoportok között.¹⁶ A Cselekvési Tervben az emberi jogok, a béke, a társadalmi igazságosság, a demokrácia és a fejlődés témaköreinek beépítését javasolják minden oktatási intézmény tantervébe, formális és nem-formális keretek között.¹⁷

Emellett hangsúlyozzák, hogy a nemzetközi közösség számára az egyik prioritás az emberi jogok előmozdítása területén a rasszizmus, a faji diszkrimináció és az intolerancia elleni küzdelem jogi és nem jogi eszközökkel egyaránt.¹⁸

¹⁰ A Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről szóló 1991. évi LXIV. törvény.

¹¹ Az Egyesült Nemzetek közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről szóló 1976. évi 9. törvényerejű rendelet. Ld. az Egyezmény 13. cikkét.

¹² A Gyermek jogairól szóló Egyezmény 29. cikk.

¹³ United Nations Committee on the Rights of the Child (Gyermekjogi Bizottság), General Comment No. 1.: The aims of education (CRC/GC/2001/1), 10. bekezdés. Link: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=5&DocTypeID=11.

¹⁴ Az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemről szóló egyezmény kihirdetéséről szóló 1964. évi 11. törvényerejű rendelet. Ld. az Egyezmény 5. cikkét.

¹⁵ Ld. többek között az 59/113 A számú ENSZ-határozattal 2004-ben elfogadott ún. világ-program első, második és harmadik fázisát: UN World Programme for Human Rights Education, vagy a 66/137 számú ENSZ közgyűlési határozattal 2011-ben elfogadott nyilatkozatot az emberi jogi oktatásról: UN Declaration on Human Rights Education and Training. Link: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Education/Training/Pages/Programme.aspx>.

¹⁶ Vienna Declaration and Programme of Action 33., 80. pont. Link: <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/vienna.pdf>.

¹⁷ Uo. 79., 80. pont.

¹⁸ Uo. 19. pont.

A rasszizmus, a faji megkülönböztetés, az idegengyűlölet és az azzal összefüggő intolerancia leküzdéséről szóló ENSZ-világkonferencián (Durban, 2001) a résztvevők felszólították az államokat és bátorították a nem-kormányzati szervezeteket a romákat érintő rasszizmus és faji diszkrimináció jelenségére való figyelemfelhívásra, valamint a roma kultúrára és történelemre vonatkozó tudás bővítésére és tiszteletére.¹⁹ Hangsúlyozták, hogy az emberi nem történelmével összefüggő tények és igazságok tanítása fontos és szükséges, beleértve a rasszizmus, a faji megkülönböztetés és intolerancia okait, természetét és következményeit annak érdekében, hogy a múlt tragédiáinak átfogó és objektív elismerése megtörténjen.²⁰ Az újjáépítés és gyógyulás jegyében – mely az igazságosságra, egyenlőségre és szolidaritásra épülő társadalmak alapja – felhívták a nemzetközi közösséget, hogy ismerjék el a tragédiák áldozatainak emlékét.²¹

Ennek keretében kiemelték az antirasszista és antidiszkriminációs elemek beépítését az emberi jogi programokba az iskolai tanterveken, oktatási anyagokon, történelem- és egyéb tankönyveken keresztül – a tanári kar képzése, fejlesztése mellett.²²

Az etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló 1992-es ENSZ nyilatkozat kimondja, hogy az államok kötelesek védelmet nyújtani a területükön élő nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségeknek,²³ egyúttal intézkedéseket kell foganatosítaniuk annak érdekében, hogy az oktatásban a kisebbségek történelme, hagyományai, nyelve és kultúrája megjelenjen.²⁴ Az évente megrendezésre kerülő **ENSZ Kisebbségvédelmi Fórum** első, 2008-as ülésének kiemelt témája a kisebbségek és az oktatáshoz való jog volt, ahol a szakmai konzultációt követően felhívták az államokat arra, hogy az általános, kötelező oktatás tantervébe építsék be a kisebbségek történelmét, kultúráját és hagyományait a kisebbségek perspektívájából, tehát a kisebbségek narratíváját is tanítsák meg a többségi társadalomnak.²⁵

Az ENSZ kisebbségvédelmi ügyekkel megbízott különleges jelentéstevője a romák globális emberi jogi helyzetéről készült 2015-ös jelentésében fontos lépésként jelölte meg a roma kultúra gazdagságának megismertetését a többségi társadalommal, mely alkalmas lehet a romákkal kapcsolatos sztereotípiák megszüntetésére.²⁶ A jelentéstevő szerint „*az elfeledett holokauszt*”, vagyis az a körülmény, hogy a náci korszakbeli romák sorsa nem vált a köztudat részévé, mind a mai napig világszerte az egyik legnagyobb akadály a romák emberi jogai

¹⁹ Durban Nyilatkozat és Akcióterv. Ld. az ENSZ által 2001-ben a rasszizmus, a faji megkülönböztetés, az idegengyűlölet és intolerancia leküzdéséről szervezett világkonferenciáján megszületett nyilatkozat 68. pontját és az akcióterv 42. pontját. (Durban Declaration and Programme of Action). Link: <http://www.un.org/WCAR/durban.pdf>.

²⁰ Durban nyilatkozat. 98. pont.

²¹ Durban nyilatkozat. 101., 106. pont.

²² Durban akcióterv. 129. pont.

²³ Az ENSZ 1992 decemberében elfogadott 47/135. sz. közgyűlési határozata a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló nyilatkozatról, 1. cikk 1. bekezdés. (Declaration on the Rights of Persons belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities) Link: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/47/135.

²⁴ Uo. 4. cikk 4. bekezdés.

²⁵ Kisebbségek és az oktatáshoz való jog: ENSZ Kisebbségvédelmi Fórum 2008-as, első ülésének ajánlásai, 64. pont. (UN Forum on Minority Issues on „Minorities and the Right to Education”) Link: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G09/118/19/PDF/G0911819.pdf?OpenElement>.

²⁶ Az ENSZ kisebbségi különleges jelentéstevőjének (special rapporteur) 2015-ben közzétett globális jelentése a romák emberi jogairól. Global Study on the human rights situation of Roma worldwide, 81-82. pont. Link: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Minorities/SRMinorities/Pages/GlobalStudyonRomaworldwide.aspx>.

elismerésének és méltóságuk helyreállításának, annak ellenére, hogy augusztus 2-a a Roma Holokauszt Emléknapja.²⁷

Az **Európa Tanács** politikai és szakmai szervezetei egyaránt foglalkoztak a roma holokauszt emlékezetével. A **Miniszteri Bizottság a 21. századi történelemoktatásra vonatkozó ajánlásában** (2001) hangsúlyozta, hogy a 20. század pozitív vívmányai mellett tárgyalni kell a pusztító eseményeket is, így a holokausztot, a genocídiumokat, az emberiség elleni bűncselekményeket és az etnikai tisztogatásokat, preventív céllal is.²⁸ A **Miniszteri Bizottság 2009-es ajánlása A romák és utazók (travellers) oktatásáról** a tantervek, tankönyvek és más oktatási anyagok céljaként határozza meg az interkulturális párbeszéd elősegítését és a sztereotípiákra, előítéletekre és a diszkriminációra történő figyelemfelhívást.

Az ajánlásban az is szerepel, hogy az általános tanterveknek megfelelően tükrözniük kell a roma történelmet és kultúrát, mely magában foglalja „*a romák megsemmisítésére irányuló tevékenységeket a holokauszt során, azaz a roma népirtást*”.²⁹

Az Európa Tanács szakértői testülete, a **Rasszizmus és Intolerancia elleni Európai Bizottság** (ECRI) általános ajánlásaiban foglalkozott a roma holokauszt oktatásának jelentőségével. A Bizottság **A romákkal szembeni rasszizmus és intolerancia elleni harcról szóló 3. számú ajánlásában** oktatási területen az iskolai szegregáció felszámolása és megakadályozása mellett javasolja a roma történelem és kultúra bevezetését az általános tantervbe, a témakör feldolgozására alkalmas speciális pedagógusképzésekkel támogatva.³⁰ A **roma-ellenesség és a romák diszkriminációja elleni küzdelem címet viselő, 13. számú ajánlás** szintén az oktatási területen történő fellépés elemeként határozza meg a roma genocídium oktatásának bevezetését az iskolai tananyagba.³¹

Az Európa Tanács **Kisebbségek védelméről szóló Keretegyezménye** (1995) előírja, hogy „*a Felek, ha szükséges, az oktatás és a kutatás területén intézkednek úgy a nemzeti kisebbségeik, mint a többség kultúrájának, történelmének, nyelvének és vallásának megismerése előmozdítására*”.³² Az egyezményhez fűzött magyarázat hangsúlyozza az interkulturális megközelítés fontosságát a meghatározott oktatási jogok értelmezése és végrehajtása során a tolerancia és a párbeszéd légkörének megteremtése céljából.³³

²⁷ Uo. 83. pont.

²⁸ Council of Europe Committee of Ministers, Recommendation CM/Rec(2001)15 to member states on history teaching in twenty-first-century Europe. 6. pont.
Link: <https://www.univie.ac.at/gonline/htdocs/upload/File/import/1628.pdf>.

²⁹ Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation CM/Rec(2009)4 to member states on the education of Roma and Travellers in Europe, 16-17. pont. Link:
<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800c0ac9>.

³⁰ ECRI General Policy Recommendation N° 3: Combating racism and intolerance against Roma/Gypsies Strasbourg, 6 March 1998.
Link: https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/gpr/en/recommendation_n3/Rec03en.pdf.

³¹ ECRI General Policy Recommendation No.13 On Combating Anti-Gypsyism And Discrimination Against Roma Adopted On 24 June 2011, 4. pont. Link:
https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/GPR/EN/Recommendation_N13/e-RPG13-A4.pdf.

³² Az Európa Tanács Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló, Strasbourgban, 1995. február 1-jén kelt Keretegyezményének kihirdetéséről szóló 1999. évi XXXIV. törvény. Ld. a Keretegyezmény 12. cikk 1. bekezdését.

³³ Ld.: a Kisebbségi Keretegyezményhez fűzött magyarázó megjegyzések 71. bekezdését. Link:
<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800c1308>.

Az **Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet** (a továbbiakban: EBESZ) munkájában a roma és szintó genocídium oktatásának kifejezett javaslata először a 2003-as **Akcióterv a romák és szintik helyzetének javítására az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet területén** című határozatban jelent meg.³⁴ Ezzel összhangban az EBESZ Demokratikus Intézmények és Emberi Jogok Irodájának Roma és Szinti Kommunikációs Pontja a romák és szintók holokauszt idején bekövetkezett szenvedéseinek elismertetéséért és az azokra vonatkozó ismeretek bővítésének elősegítéséért dolgozik, amely alkalmas lehet napjaink rasszizmusának, diszkriminációjának és intoleranciájának visszaszorítására is.³⁵

2015-ben jelent meg **A Roma és szintó genocídium oktatása és emlékezete – EBESZ országok gyakorlata** című jelentés, mely a tagországoknak kiküldött kérdőíveken keresztül megszerzett információk feldolgozására épülve kínál átfogó képet a helyzetről.³⁶

Az **Európai Unió** e területen végzett tevékenysége tekintetében érdemes megemlíteni, hogy az **Európai Roma Keretstratégia** végrehajtásának ellenőrzése során az Európai Bizottság több olyan nemzeti gyakorlatot is azonosított, mely a roma holokauszt emlékezetének támogatására irányul (Ausztria, Észtország, Horvátország, Szlovénia).³⁷ Emellett az Európai Parlament 2015-ben határozatot fogadott el a második világháború során történt roma holokauszt emléknapijának európai uniós elismeréséről, kihangsúlyozva, hogy a roma kultúra része az európai kultúrának és a közös európai értékeknek, és bátorította a tagállamokat, hogy az állampolgárokkal és különösen a fiatalokkal folytatott párbeszéd keretében foglalkozzanak a roma történelemmel, kiemelten a roma genocídiummal.³⁸

A Miniszteri Bizottság új ajánlása és az áttekintett korábbi nemzetközi dokumentumok alapján megállapítható, hogy a **romák történelmének és kultúrájának oktatása ma már minden nemzetközi emberi jogi szervezet munkájában jelen van. A jelzett dokumentumokban megfogalmazott elvi és gyakorlati jellegű törekvések egyszerre irányulnak a nemzetiségek identitás-megőrzésének támogatására, a többségi társadalom érzékenyítésére, valamint a toleranciát és az emberi jogok tiszteletét célzó nevelés előmozdítására. A nemzetközi joganyagok és a jó gyakorlatok alapul szolgálnak a részes államok, köztük Magyarország Nemzeti alaptantervének, kerettanterveinek, a kapcsolódó taneszközöknek, tananyagoknak, kiemelten a tankönyveknek az átgondolására és továbbfejlesztésére.**

³⁴ EBESZ Miniszteri Tanács 3/03. sz. döntése: Cselekvési terv a romák és szintók helyzetének javításáról az EBESZ térségben (Maastricht, 2003), 71. pont. Link: <http://www.osce.org/hu/node/289966?download=true>.

³⁵ Bővebben a Kommunikációs Pont munkájáról: <http://www.osce.org/odhr/196806>.

³⁶ Teaching about and Commemorating the Roma and Sinti Genocide Practices within the OSCE Area, Warsaw, 2015. Link: <http://www.osce.org/romasintigenocide?download=true>.

³⁷ Ld.: COM(2016)424 final – Communication from the Commission - Assessing the implementation of the EU Framework for National Roma Integration Strategies and the Council Recommendation on effective Roma integration measures in the Member States. Link: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2016/EN/1-2016-424-EN-F1-1.PDF>.

³⁸ Az Európai Parlament 2015. április 15-i állásfoglalása a nemzetközi roma nap alkalmából – cigányellenesség Európában és a második világháború alatti roma népirtás Unió általi elismerése (2015/2615(RSP) 9. pont. Link: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2015-0095+0+DOC+XML+V0//HU>.

3.2. A hazai jogszabályi háttér

A téma szempontjából szükségesnek tartom a nemzetközi mellett a hazai jogszabályi környezet rövid áttekintését, bemutatását.

Az **Alaptörvény** II. cikke értelmében az emberi méltóság sérthetetlen, minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz. Az egyenlő méltóság alapjoga indokolja és tölti meg tartalommal az Alaptörvény XV. cikkének (2) bekezdésében foglalt egyenlő bánásmód követelményét is, amely szerint Magyarország az alapvető jogokat mindenkinek bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, fogyatékoság, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül biztosítja.

Az egyenlőség biztosítása voltaképpen a méltósághoz való jog egyik funkciója. Amint arra Sólyom László is felhívta a figyelmet a 23/1990. (X. 31.) AB határozathoz fűzött párhuzamos indokolásában: „A *‘minden ember egyenlő méltósága’* történelmi vívmánya az *egyenlő jogképességet jelentett azaz a formálisan egyenlő esélyt. [...] erre a jogra épülhetnek további jogok (pl. az egyenlő méltóság jogképességként instrumentalizálva további jogok szerzésének alapja); de elvenni belőle nem lehet. [...] Az emberi méltóságban mindenki osztozik, aki ember, függetlenül attól, hogy mennyit valósított meg az emberi lehetőségből és miért annyit*”.³⁹

Az Alaptörvény XV. cikkének (4) bekezdése továbbá előírja, hogy „*Magyarország az esélyegyenlőség megvalósulását külön intézkedésekkel segíti*”. A két évtizedes, töretlen alkotmánybírói gyakorlat szerint a **hátrányos megkülönböztetés tilalma** alapján a jognak mindenkit egyenlőként, egyenlő méltóságú személyként kell kezelnie, az egyéni szempontok azonos mértékű figyelembevételével kell a jogosultságok és kedvezmények elosztásának szempontjait meghatározni.

Az alapjogok deklarálásán és tiszteletben tartásán túl az államnak azonban további, úgynevezett **intézményvédelmi kötelezettsége** is van. „*Az állam kötelessége az alapvető jogok tiszteletben tartására és védelmére a szubjektív alapjogokkal kapcsolatban nem merül ki abban, hogy tartózkodnia kell megsértésüktől, hanem magában foglalja azt is, hogy gondoskodnia kell az érvényesülésükhöz szükséges feltételekről. (...) Ennek érdekében a jogalkotó köteles olyan szabályozást alkotni, amely a lehető legnagyobb mértékben biztosítja az alapjogok érvényesülését.*”⁴⁰ „*Az Alkotmány egyes esetekben nevesíti az intézményvédelmi kötelezéseket, másutt nem, előfordul az is, hogy éppen az alanyi jogi oldal marad háttérben; a megfogalmazás és a hangsúlybeli különbségek nem változtatnak azon, hogy az alapjogok egyaránt tartalmazzák a szubjektív jogokat és az objektív, ennél szélesebb állami kötelezéseket is*”.⁴¹

Alapjogvédelmi kötelezettségük keretében az állam és intézményei kötelesek annak elősegítésére, hogy az egyenlő méltóság elvének érvényesülését azon csoportok és tagjaik vonatkozásában is általános jelleggel biztosítsák, akik a társadalomban széles körben jellemző előítéletek okán könnyebben válnak sztereotip gondolkodásminták és előítélet-motivált cselekmények áldozataivá, ezáltal akadályoztatva abban, hogy életüket egyenlő méltóságú személyként teljesíthessék ki.

³⁹ 23/1990. (X. 31.) AB határozat, ABH 1990. 104.

⁴⁰ 12/2004. (IV. 7.) AB határozat, ABH 2004. 225.

⁴¹ 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, ABH 1998. 341.

Az Alaptörvény XXIX. cikk (1) bekezdése szerint **a Magyarországon élő nemzetiségek államalkotó tényezők**, minden, valamely nemzetiséghez tartozó magyar állampolgárnak joga van önazonossága szabad vállalásához és megőrzéséhez. A fentiekben idézett 12/2004. (IV. 7.) AB határozatban leírt állami kötelességen túl, a 45/2005. (XII. 14.) AB határozat kimondja azt is, hogy a jogalkotó a nemzetiségek kultúrájának, önazonosságának megőrzésére irányuló szabályok megalkotásánál széles döntési jogosultsággal rendelkezik, ennek a döntési szabadságnak a korlátait azonban az Alaptörvény rendelkezései, így különösen az alapjogokra vonatkozó szabályok határozzák meg.⁴²

Az Alaptörvény XI. cikk (1)-(2) bekezdései értelmében **minden magyar állampolgárnak joga van a művelődéshez**. Magyarország e jog gyakorlását a közművelődés kiterjesztésével és általánossá tételével, az ingyenes és kötelező alapfokú, az ingyenes és mindenki számára hozzáférhető középfokú, valamint a képességei alapján mindenki számára hozzáférhető felsőfokú oktatással, továbbá az oktatásban részesülők törvényben meghatározottak szerinti anyagi támogatásával biztosítja.

A nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. törvény (a továbbiakban: Nkt.) 46. § (3) bekezdésében meghatározott tanulói jogok részeként rögzíti, hogy a tanuló nevelés-oktatása során a tájékoztatás nyújtása és az ismeretek közlése tárgyilagosan és többoldalú módon történjék. Továbbá az Nkt. 46. § (6) bekezdés e) pontja a tanulói jogok közé sorolja azok gyakorlásához szükséges információkhoz való hozzáférést, valamint az ehhez szükséges eljárásokról való tájékoztatást.

Ugyanezen jogszabályhely (6) bekezdés h) pontja értelmében szintén a tanuló joga, hogy vallási, világnézeti vagy más meggyőződését, nemzetiségi önazonosságát tiszteletben tartás, és azt kifejezésre juttathassa, feltéve, hogy e jogának gyakorlása nem ütközik jogszabályba, nem sérti másoknak ezt a jogát, és nem korlátozza a társai tanuláshoz való jogának gyakorlását.

Az Nkt. 5. § (4)-(5) bekezdései értelemben az iskolai nevelés-oktatás tartalmi egységét, az iskolák közötti átjárhatóságot a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet, valamint az annak módosításáról szóló 5/2020. (I. 31.) Korm. rendelet⁴³ (a továbbiakban: Nat.) biztosítja, amely meghatározza az elsajátítandó műveltségtartalmat, valamint kötelező rendelkezéseket állapít meg az oktatásszervezés körében.

Nat. I.1. „[A] NAT a köznevelés feladatát alapvetően a nemzeti műveltség, a hazai nemzetiségek kultúrájának átadásában, megőrzésében, az egyetemes kultúra közvetítésében, az erkölcsi érzék és a szellemi-érzelmi fogékonyság elmélyítésében jelöli meg. Feladata továbbá a tanuláshoz és a munkához szükséges képességek, készségek, ismeretek, attitűdök együttes fejlesztése, az egyéni és csoportos teljesítmény ösztönzése, a közjóra való törekvés megalapozása, a nemzeti, közösségi összetartozás és a hazafiság megerősítése.”

A Nat.emellett külön is kiemeli a hazai nemzetiségek kulturális önazonosságának védelmét és a specifikus tartalmak megismertetését.

Nat. I.1. „[F]ontos szerepet szán az egyetemes magyar nemzeti hagyománynak, a nemzeti öntudat fejlesztésének, beleértve a magyarországi nemzetiségekhez tartozók öntudatának ápolását is. Ebből következően a nemzetiségekre vonatkozó tudástartalmak főbb

⁴² 45/2005. (XII. 14.) AB határozat, ABH 2005. 570.

⁴³ A Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet módosításáról szóló 5/2020. (I. 31.) Korm. rendelet.

tartalmi jellemzői (illeszkedve a regionális és lokális sajátosságokhoz) a tartalmi szabályozás különböző szintjein, illetve az iskoláztatás minden szakaszában arányosan meg kell, hogy jelenjenek. Kiemelten kezeli az ország és tágabb környezete, a Kárpát-medence, különösen a környező országokban élő magyarság életének megismerését, ugyanakkor fontosnak tartja azokat a tartalmakat, amelyek Európához tartozásunkat erősítik. A dokumentum figyelmet fordít az egész világot érintő átfogó kérdésekre, hangsúlyozva a fenntarthatóság iránti közös felelősséget.”

A fentiek alapján a nemzetiségekre vonatkozó ismeretek főbb tartalmi jellemzőinek (illeszkedve a regionális és lokális sajátosságokhoz) megfelelő arányban jelen kell lenniük a tartalmi szabályozás különböző szintjein, illetve az iskoláztatás minden szakaszában.

A Nat. a fejlesztési területek – nevelési célok – között meghatározza az állampolgárságra, demokráciára való nevelést, amely körében nevesíti az emberi méltóság és az emberi jogok tiszteletének átadását.

Az önismeret és a társas kultúra fejlesztése és az erkölcsi nevelés körében meghatározott nevelési célok között több olyan fejlesztési területet határoz meg a Nat., amely egyértelműen a toleranciára való nevelést célozza meg. A kulcskompetenciák körében meghatározott kompetenciák között a Nat. a szociális és állampolgári kompetenciákhoz kapcsolódóan olyan képességeket, készségeket, valamint attitűdök kialakítását is nevesíti, amely a kultúrák közötti párbeszédre kívánja a tanulókat felkészíteni.

A vonatkozó rész kimondja az állampolgári kompetencia körében a demokrácia, az állampolgárság fogalmának és az állampolgári jogoknak az ismeretét, utal az Európai Unió Alapjogi Chartájára és a nemzetközi nyilatkozatokra. A vonatkozó kompetencia magába foglalja az aktuális események, valamint a nemzeti, az európai és a világtörténelem főbb eseményeinek és tendenciáinak, továbbá a társadalmi és politikai mozgalmak valós céljainak, értékeinek és törekvéseinek az ismeretét. **A kompetencia leírásakor az emberi jogok teljes körű tiszteletét, az egyenlőséget, a demokráciát, a vallási és etnikai sokszínűség tiszteletben tartását nevesíti. Majd kifejti, hogy a vonatkozó attitűd fontos része a személyes előítéletek leküzdése és a kompromisszumra való törekvés.**

A fent leírt elvek, valamint a fenti dokumentumokban felsorolt kompetenciák átadása és elsajátítása nélkülözhetetlen előfeltétele és ezzel együtt alapja, hogy a tanulók az európai és magyar történelem megfelelő korszakainak tanulmányozása során találkozzanak a romákra vonatkozó ismeretekkel, a roma közösség történelmével, sorsuk alakulásával és a roma holokauszt témájával. Ugyanakkor a történelmi és állampolgári ismereteken, illetve az emberi jogok, demokratikus értékek átadására vonatkozó ismeretanyagon túl a magyar nyelv és irodalom, ember és társadalom, az ember és természet műveltségi területekre, valamint a művészetekkel kapcsolatos tantárgyakra is érdemes tekintettel lenni, hiszen a nemzetiségi kultúra, valamint azokról való ismeretszerzés is fontos szerepet játszik a nemzetiségekről kialakított képben.

Az Nkt. 5. § (5) bekezdése alapján a Nat.-ban megfogalmazott elvek, célok, fejlesztési feladatok és műveltségi tartalmak a képzési szakasz sajátosságai szerint több változatban is kimunkált dokumentumokban, a kerettantervekben öltenek testet. Az egyes iskolatípusokban és oktatási szakaszokban a kerettantervek tartalmazzák a nevelés-oktatás céljait, a tantárgyi rendszert, az egyes tantárgyak témaköreit, tartalmát, a tantárgyak egy vagy két évfolyamra vonatkozó követelményeit, továbbá a tantárgyközi tudás- és képességterületek fejlesztésének

feladatait, és meghatározzák a követelmények teljesítéséhez rendelkezésre álló kötelező, valamint az ajánlott időkeretet. A kerettantervek tehát meghatározó szerepet töltenek be a Nat. céljai és feladatai érvényesítésében. Az egyes műveltségi területeknek lehetnek olyan fejlesztési céljai és tartalmi elemei, amelyek a kerettantervekben nem önálló tantárgyként, hanem más tantárgy / tantárgyak részeként jelennek meg, sőt, a kerettantervi implementációban más műveltségterületek részévé is válhatnak.

Összességében elmondható, hogy a Nat.-ban megfogalmazott elvek, célok, fejlesztési feladatok és műveltségi tartalmak lehetőséget adnak arra, hogy a diákok ismereteket szerezzenek a roma közösségekről. A Nat. egyes témakörökhöz, így például a holokauszthoz kapcsolódóan explicit módon meg is említi a romákat,⁴⁴ ugyanakkor a romák említése túl általános, a cigányság 20. századi történelmének és helyzetének elnagyolt felvázolására korlátozódik.

A megfelelő részletességű, rendszerezett tartalom hiányában kérdéses a kerettantervek megvalósulása az egyes iskolatípusokban és oktatási szakaszokban: bizonytalan és esetleges, hogy az egyes tantárgyak témaköreiben és a helyi tantervekben végül hogyan öltönek testet a fentiekben leírt célok és kompetenciák, illetve mi történik az olyan tudástartalmakkal, amelyek keretében az egyes nemzetiségek néphagyományát és a hazánkban élő nemzetiségek kulturális emlékeit, szokásait lehet, illetve kellene bemutatni.

Ehhez kapcsolódóan ismételten utalnom kell a Miniszteri Bizottság ajánlásának horizontális szemléletet hangsúlyozó részére, a romák történelme tehát a hazánkban működő nemzetiségi nevelés-oktatás cigány népismereti órái mellett különböző más tantárgyak részeként is oktatható, mint például történelem, állampolgári vagy társadalmi ismeretek, irodalom, hittan vagy etika, képzőművészetek, zene vagy nyelvoktatás stb. keretében.

Az ajánlás arra is tartalmaz útmutatást, hogy a romák történelmének oktatásával kapcsolatos új tartalmak, tananyagok kidolgozása során mire támaszkodhatnak a nemzetállamok szakemberei, például az Európa Tanács és más nemzetközi érdekeltek meglévő, a weben elérhető anyagaina, melyeket az ajánlás szerint az adott nemzeti helyzet keretében kell megfogalmazni, szoros konzultációban a roma közösségek képviselőivel.

IV. A roma történelem és kultúra oktatásának gyakorlata Magyarországon

Jelen elvi állásfoglalás előző pontjában a jogszabályi háttér ismertetésekor bemutattam a Nat. vonatkozó rendelkezéseit, amelyek a formális oktatás alapját, kereteit adják. Ez ugyanis az a szintér, ahol a tanulók intézményi keretek között, pedagógus szakszerű vezetésével és a jogszabályban meghatározottak szerint sajátíthatják el ismereteiket.

A korábban már említett, A roma holokauszt oktatásának társadalmi szemléletformáló szerepéről és hazai helyzetéről szóló 1/2017. számú elvi állásfoglalásomban részletesen bemutattam a kiadást megelőző két évtized tankönyvkutatási elemzéseit, az oktatási szakértők kutatásait, szakértői véleményét és megállapításait a tankönyvek és a pedagógiai módszertanok szemszögéből. Ugyancsak részletesen bemutattam a pedagógusképzés- és továbbképzés aktuális helyzetét és kihívásait.

⁴⁴ Nat. II.3.1. pont.

Tekintettel arra, hogy az elmúlt három évben tudomásom szerint a fenti témákban nem jelent meg átfogó jellegű elemző munka, az alábbiakban a korábbi elvi állásfoglalás – közvetlenül a roma holokauszt, közvetetten a roma történelem oktatását bemutató – megállapításait összegzem. Ezek szoros összefüggésben állnak az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának ajánlásában javasolt intézkedésekkel, amelyek a tananyagok és módszerek fejlesztésére és felülvizsgálatára, a roma holokauszt és más történelmi üldöztetések tanítására, valamint a képzési tevékenységre is vonatkoznak.

4.1. Tankönyvtartalom

A tankönyvek jelenítik meg a Nat.-ban és a kerettantervekben meghatározott tudástartalmakat. Bár a média és az internettartalom nagyban befolyásolja a gyerekek és fiatalok értékrendjét és világnézetét, **a tankönyveknek továbbra is fontos feladatuk van**, hiszen központi szerepet töltenek be a formális oktatásban. A tankönyvek tartalma egyfajta kanonizált tudásanyagot képvisel. Ezért kiemelten fontos, hogy a nemzetiségekről, egyéb védett tulajdonsággal rendelkezőkről egyáltalán megjelenjen-e információk, hiszen ez mutatja az állam és a társadalom szemléletét, azt, hogy elismeri-e az adott közösséget és hogyan viszonyul hozzá. Jelen téma kapcsán a tankönyvekkel szemben elvárásnéként fogalmazódik meg, hogy a Nat.-nak és a kerettanterveknek megfelelően megjelenjenek bennük az emberi jogokra, nemzetiségekre, valamint romákra vonatkozó tudástartalmak, másrészt pedig ezek a tudástartalmak a tanulóknál kialakítsanak olyan kompetenciákat és értékeket, amelyek képesek a társadalmi érzékenyítésre és tudatformálásra.

Számos szakember végzett kutatást az elmúlt évtizedben a tankönyvtartalmak kapcsán, amelyek eredménye jól mutatja az e téren bekövetkezett változásokat. **A tankönyvkutatók** módszertana sok esetben eltért egymástól, ugyanakkor alapvetően **három központi kérdés** köré összpontosulnak. Egyrészt **mennységében** vizsgálják, hogy a nemzetiségek megjelenjen-e a tankönyvtartalmakban, másrészt azt elemzik, hogy ezek a tartalmak képesek-e **megfelelő mélységű és minőségű objektív információt átadni**. Fontos eleme a kutatásoknak az is, hogy **a leírtak alkalmasak-e tudásformálásra, előítéletek lebontására**.

Terestyéni Tamás 2002-ben **Fekete pont**⁴⁵ címen végzett kutatást⁴⁶, amelynek során azt vizsgálta, hogy a romáknak mekkora teret szentelnek a hazai közoktatásban használt történelem- és társadalomismeret tankönyvek. A kutatás továbbá arra is választ kívánt adni, hogy a tankönyvek romákkal kapcsolatos tartalmi alkalmasak-e arra, hogy hozzájáruljanak a roma identitás tényszerű, a valóságot tükröző felfogásának kialakulásához a tanulóknál. A hatályos Nat. bevezetése, valamint a nemzeti köznevelés tankönyvellátásáról szóló 2013. évi CCXXXII. törvény, a tankönyvvé, pedagógus-kézikönyvvé nyilvánítás, a tankönyvtámogatás, valamint az iskolai tankönyvellátás rendjéről szóló 17/2014. (III. 12.) EMMI rendelet, és a bevezetett kísérleti tankönyvek változást hoztak a tankönyvpiacra, ezért új tankönyvtartalmak jelentek meg, az alábbi kutatások pedig ezeket a változásokat is figyelemmel követhették.

⁴⁵ <http://beszelo.c3.hu/cikkek/fekete-pont>.

⁴⁶ A kutatást A magyarországi romák politikai és emberi jogai – a jogok érvényesülésének társadalmi feltételei címmel a Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Programok 2001 c. projekt keretében végezték az MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoportban.

A Terestényi-kutatást alapul véve, 2014-ben **A cigányság reprezentációja az általános- és középiskolai tankönyvekben**⁴⁷ címmel készítette el a **Monitor csapat** azt a kutatást, amely a 2013/14-es Nat. könyvjegyzéke által megszabott oktatási anyagot vizsgálta, továbbá a 2014/2015-ös tanév tankönyveit is figyelembe vette.

A kutatásban megállapították, hogy a magyarországi romák történetét bemutató részek hiányosak és egyenlőtlenül oszlanak el a történelmi korszakok között. A javuló tendenciát jelzi azonban, és a 2002-es kutatásban megállapítottakhoz képest előrelépést jelent, hogy a 20. század történelmét bemutató tankönyvek mindegyike említést tesz a roma holokausztról.

A Nat. változásai, valamint a tankönyvpiacon bekövetkezett változások miatt azonban továbbra is aktuális a tankönyvtartalmak vizsgálata.

2015-ben **Binder Mátyás – Pálos Dóra** publikálta a **Romák a kerettanterven és a kísérleti tankönyvekben** című kutatást.⁴⁸ A szerzők azt vizsgálták, hogyan valósul meg a romák reprezentációja a magyarországi közoktatásban.

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Romológia és Nevelésszociológia Tanszéke **A roma kultúra reprezentációja a tartalomszabályozók, tartalomhordozók körében, valamint ezek fejlesztési lehetőségei** című projekt⁴⁹ keretében szintén 2015-ben pedig azt vizsgálta, hogy a hatályban lévő tartalmi szabályozók és a gyakorlatban megjelenő tartalomhordozók milyen műveltségterületeken, milyen módokon, milyen vizuális és tartalmi elemeken keresztül mutatják be a roma kultúrát.

A kutatások eredményeit figyelembe véve egy fejlődési folyamat körvonalazódik: az elmúlt tizenkét évben egyre több esetben jelenik meg romákkal kapcsolatos tartalom a tankönyvekben. 2002-ben még nem volt fellelhető a tankönyvekben a roma népirtás, illetve holokauszt témaköre, mára már a kutatók által vizsgált tankönyvek mindegyike megemlíti azt. Ugyanakkor általánosságban az is elmondható, hogy bár mennyiségét tekintve több helyen jelenik meg romákkal kapcsolatos tartalom, ezek a hivatkozások azonban szűkszavúak, egy két mondat erejéig közölnek információkat. A jelenleg hatályos tankönyvek között van olyan, amely „érdekesség” menüben jegyzi meg a roma holokauszt tényét. Emellett nem jelennek meg integráltan a romákra vonatkozó információk sem. **A kutatások tételes elemzései azt is megállapították, hogy a vizsgált tankönyvek még mindig csekély terjedelemben adnak át információkat a romákról, tartalmukban sem nyújtanak hiteles képet a romák helyzetéről, és több esetben akár erősíthetik is a negatív sztereotípiákat.** Észszerű – és oktatásmódszertani szempontból is támogatott – elvárás, hogy a tanulók képzésük során ne csak a holokauszt oktatása kapcsán találkozzanak a romák történelmével és kultúrájával. A 20. századhoz kapcsolódóan a Nat. több helyen említi a romákat, azonban a tankönyvek a két világháború közötti időszak kapcsán nem tesznek említést a holokauszt előzményeiről.

⁴⁷ Balázs Anna, Ménesi Luca, Horváth Balázs, Varga Krisztina: Fekete pont 2014 – a cigányság reprezentációja az általános-és középiskolai tankönyvekben.

Link: https://issuu.com/monitornyitottmuhely/docs/monitor_fekete_pont_2014_tank_nyvk

⁴⁸ Az Európai Roma Jogok Központja és az Esélyt a Hátrányos Helyzetű Gyerekeknek Alapítvány (CFCF) támogatásával, Binder Mátyás – Pálos Dóra: Romák a kerettanterven és a kísérleti tankönyvekben. Link: <http://cfcf.hu/sites/default/files/Binder%20P%C3%A1los%20-%20ROMA.TK.KUT.%202016.pdf>

⁴⁹ Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet a TÁMOP 3.1.15-14-2014-0001 Köznevelési reformok operatív megvalósítása című kiemelt projekt „A roma kultúra reprezentációja a tartalomszabályozók, tartalomhordozók körében, valamint ezek fejlesztési lehetőségei” című közbeszerzési eljárás keretében a Pécsi Tudomány Egyetem Bölcsészettudományi Kar Romológia és Nevelésszociológia Tanszékét bízta meg azzal, hogy készítsen helyzetfelmérést arról, hogy a hatályban lévő tartalmi szabályozókban és a gyakorlatban megjelenő tartalomhordozókban milyen műveltségterületeken, milyen módokon, milyen vizuális és tartalmi elemeken keresztül történik a cigány/romakultúra bemutatása.

A 2016-ban megjelent 11. és 12. évfolyamos középiskolai történelem kísérleti tankönyvekben egyre több információ olvasható a romákról, a roma holokauszt témája is felmerül, valamint a 20. század elejétől összefoglaló információkat találunk.

Ugyanakkor az utóbb említett tankönyvekben sem olvashatók olyan információk és sajátosságok, amelyek együttes hatásukban – többek között a hazai, közelmúltban megtörtént romákkal szembeni sorozatgyilkosságok megértése szempontjából – fontosak lehetnek. A kísérleti tankönyvekkel szemben megfogalmazott kritikák miatt pedig a pedagógusok sem szívesen alkalmazzák ezeket a tankönyveket.

Kiemelendő, hogy **a romák több százéves hazai történelme és szerepe, kulturális értékei nem megfelelő formában jelennek meg a tankönyvekben.** A tanulók többnyire olyan tudástartalmak kapcsán találkoznak a romákkal – a holokauszt témáján kívül –, amelyek a szociális problémákra korlátozódnak. Ugyanakkor a romák, illetve cigányok hazai társadalomban, kultúrában és történelemben betöltött szerepének és értékének ismertetése elmarad. Így többek között említést érdemelne a romák részvétele és szerepe az 1848/49-es forradalom és szabadságharc, vagy akár az 1956-os események kapcsán.

A tényyszerű tájékoztatás érdekében és az előítéletesség csökkentése szempontjából rögzíthető, hogy a romák megfelelő tankönyvi megjelenítése elindult, bár a közösség történetének egyelőre inkább csak mennyiségi, mintsem tartalmi-minőségi formájával találkozunk. Ezért is bízom abban, hogy az elindult folyamatok nem zárultak le, és a tankönyvfejlesztések figyelemmel lesznek a jelen állásfoglalásban ismertetett nemzetközi ajánlás elvi és gyakorlati javaslataira, illetve a nemzetiségek, azon belül pedig a romák történetét bemutató tankönyvek tartalmi, minőségi megjelenítését elősegítő konstruktív kritikákra.

4.2. Pedagógusképzés és továbbképzés

A Nat.-on és a kerettanterveken túl a formális oktatásban fontos szerepet töltenek be tehát a tankönyvek, ezért az emberi jogok és a roma történelem oktatásának témakörét vizsgálva a tankönyvtartalmakat is figyelembe kell vennünk. Ugyanakkor a gyakorlatban kérdésként merül fel az alkalmazott tankönyvek mellett az is, hogy a pedagógusok a képzésük során megfelelő **ismereteket** szereznek-e a nemzetiségekről, valamint rendelkeznek-e a roma történelem, így kiemelten a holokauszt oktatásához szükséges **módszertani ismeretekkel**.

A téma nehézsége és érzékenysége miatt a történelemoktatás önmagában módszertani kérdéseket vethet fel, emellett a romák vonatkozásában sok esetben az előítéletek miatt a téma befogadásához szükséges környezet megteremtése is szakmai kihívást jelent. A 2016 májusában az Alapvető Jogok Biztosának Hivatalában rendezett kerekasztal beszélgetésen több szakértői hozzászólás is árnyalta az előbbieken felsorolt kérdést. **Bernáth Gábor és Miklósi László** szerint a roma holokauszt oktatásához olyan befogadó közeg megteremtése szükséges, amelyben nem okoz problémát a roma tartalmú ismeretanyag átadása, hiszen nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy a tanulók sok esetben mély előítéletekkel rendelkeznek a romákkal szemben, így a romákra vonatkozó tudástartalmak átadása a szokásosnál nagyobb módszertani kihívás lehet. Másrészt a pedagógusok felkészültsége, a témával kapcsolatos hozzáállás, a téma érzékenységből és nehézségből adódó kihívásoknak való megfelelés kérdése is felmerült.

A holokauszt oktatásával foglalkozó szakemberek szerint a jelenlegi tantervek, valamint a pedagógus kézikönyvek nem adnak megfelelő segítséget ezeknek a kérdéseknek a megoldására. Lényeges szempont, hogy a romák európai és hazai történelmével nem a holokauszt oktatásának alkalmával kellene először találkozniuk a tanulóknak, azonban a tankönyvvizsgálatok alkalmával kiderül, hogy sajnos pontosan ez a helyzet.

A tankönyvkutatás kapcsán már említett **PTE BTK Romológia Tanszék** által végzett kutatásban⁵⁰ megkérdezett gyakorló pedagógusok a hazai tanárképzés nagy hiányosságaként emelték ki, hogy képzésük során kevés a hazai nemzetiségekre, így a romákra is vonatkozó ismeret. A kutatás szerint a pedagógusok a mindennapi munkájuk során szükséges multikulturális szemléletet, pedagógusi attitűdöt hosszú évek alatt – sokszor keserves tapasztalatok után – alakítják ki, ha ennek szükségességét egyáltalán felismerik. Különböző életkorú pedagógusok a kutatáshoz készült interjútban arról számoltak be, hogy tanulmányaik, valamint a felsőoktatási intézmények gyakorló iskoláiban szerzett tapasztalataik nem segítették őket a folyamatok elsajátításában. A szakemberek szerint fontos lenne, hogy a nemzetiségi, ezen belül is a roma nemzetiségre, közösségekre vonatkozó tartalmak egyrészt a gyerekek által a közvetlen valóságban szerzett tapasztalatokra épüljenek – a sztereotípiák, előítéletek lebontására egyik leginkább alkalmas módszer lehet ez –, másrészt az említett tartalmak ne a különbözőséget, és ez által az oppozíciót, hanem sokkal inkább a sokszínűséget hangsúlyozzák, és vigyék közelebb a tanulókat az interkulturális szemlélethez.

Összességében a megkérdezett szakemberek fontosnak találták a roma népesség kultúrájának hangsúlyos megjelenítését a közoktatás általános formáiban és színterein – elsősorban azonban az óvodai nevelésben. A felsőoktatásban is kiemelkedő jelentőséget tulajdonítottak a kérdéskör alaposabb megismerésének és ismertetésének. Külön kiemelték ezt a pedagógusképzés minden szintjén, hiszen az itt képzett szakembereknek – függetlenül leendő alkalmazásuk helyszíneitől – a felelőssége ennek a népcsoportnak megismerése és megismertetése a tanulókkal.

A fentiek fényében a PTE BTK Romológia Tanszék szakértői fontos, oktatáspolitikai szinten megvalósítandó feladatnak tekintették annak elérését, hogy az akkreditált tanárképző szakok képzési és kimeneti követelményeinek részét képezzék a nemzetiségekre vonatkozó alapismeretek, amelyek így a tanár- és óvodapedagógus-képzés alapozó képzése során meg is valósulnának. Ajánlasként fogalmazódott meg óvodapedagógusok, tanárok továbbképzési rendszerének teljes átgondolása és olyan továbbképzési rendszer kidolgozása, amely lehetővé teszi az érzékenyítést, hiányzó ismeretek elsajátítását és az ismeretek időről időre történő frissítését. Ehhez szorosan kapcsolódik az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 2020-ban kibocsátott ajánlásának képzési tevékenységgel kapcsolatos javaslata is, mely szerint szükséges a kötelező és szisztematikus képzés bevezetése a kompetencia alapú tanulásban, valamint interkulturális nevelés, illetve párbeszéd és sokszínűség modulok bevezetése a tanárok alap- illetve továbbképzésében.

⁵⁰ Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet a TÁMOP 3.1.15-14-2014-0001 Köznevelési reformok operatív megvalósítása c. kiemelt projekt „A roma kultúra reprezentációja a tartalomszabályozók, tartalomhordozók körében, valamint ezek fejlesztési lehetőségei” című közbeszerzési eljárás keretében a Pécsi Tudomány Egyetem Bölcsészettudományi Kar Romológia és Nevelésszociológia Tanszékét bízta meg azzal, hogy készítsen helyzetfelmérést arról, hogy a hatályban lévő tartalmi szabályozókban és a gyakorlatban megjelenő tartalomhordozókban milyen műveltségterületeken, milyen módokon, milyen vizuális és tartalmi elemeken keresztül történik a cigány/romakultúra bemutatása

A szakértők szerint meghatározó jelentőségű annak elfogadása, hogy az oktatás során a „mi” és az „ők” helyett azt kell hangsúlyozni, hogy a nemzetiségek és a roma közösség történelme nem légtüres térben létezik, hanem csakis a közös történelem és kultúra részeként értelmezhető.

Dupcsik Csaba a roma holokauszt oktatásáról írt tanulmányában⁵¹ olyan segédletet készített a pedagógusok számára, amelyben kompetencia-fejlesztő, dolgoztató, forrásokon és feladatokon keresztül tanító anyagok találhatók.

Ahogy Dupcsik Csaba, úgy a **Bernáth-Orsós-Brassói-Dupcsik** szerzők által írt kiadvány is arra helyezte a hangsúlyt, hogy a diákokkal meg kell értetni: egyedi és megismételhetetlen életek veszttek el a holokauszt eseményei során. **Az egyéni történetek bemutatásával az is célja a kiadványnak, hogy ne csupán áldozati szempontból dolgozza fel a történeteket, hanem a személyes történeteken keresztül, az ellenállási törekvéseket is bemutatva nyújtson betekintést az adott történelmi korszakba.** Az áldozati szempontú módszertant sem a befogadás, sem pedig a feldolgozás szempontjából nem minősítették szerencsésnek.

Összességében megállapítható, hogy a továbblépés, valamint a romák valós történelmének megismerése érdekében támogatandónak tekintem az Európa Tanács ajánlás arra vonatkozó javaslatát is, mely szerint megfelelő képzések szükségesek a roma történelem és kultúra szakértőinek, tudományos kutatóinak a bevonásával tanárok, nevelők, iskolaigazgatók, továbbá az oktatásért felelős kormányzati szervek dolgozói számára is.

V. Az ajánlás témájához kapcsolódó ombudsmani, illetve ombudsmanhelyettesi tevékenység

5.1. Jelentések, állásfoglalások az elmúlt huszonöt évből

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága 2020-as ajánlásához kapcsolódóan szükségesnek tartom azoknak az ombudsmani, illetve ombudsmanhelyettesi jelentéseknek és állásfoglalásoknak a bemutatását is, amelyek közvetve vagy közvetlenül összefüggésbe hozhatók az ajánlás tartalmával.

Az elmúlt években több olyan konkrét ügy is felmerült az ombudsmani gyakorlatban, amelyek a gyűlöletbeszéd elleni büntetőjogi fellépés elégtelenségét, a jogszabályok gyakorlati működésképtelenségét demonstrálták. Proaktív, figyelemfelhívó szerepkörükben az ombudsmanok több alkalommal is foglalkoztak a gyűlöletkeltés elleni fellépés, a tolerancia megteremtésének kérdéskörével.

A korábbi **kisebbségi ombudsmanok** rendre szembesültek a gyűlöletbeszéd problémakörével, és több javaslatot is megfogalmaztak ezzel összefüggésben a jogi szabályozás hatékonyságának növelésére: Kaltenbach Jenő 2001-ben a Büntető Törvénykönyv módosítására tett javaslattal⁵² kívánta növelni a gyűlöletbeszéd elleni fellépés lehetőségét.

⁵¹ <http://www.hdke.hu/files/csatoImanyok/RomaHolokauszt.pdf>.

⁵² Beszámoló a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának tevékenységéről 2001. január 1. - december 31. Országgyűlési Biztosok Hivatala, Budapest, 2002. 110-113.

Kállai Ernő 2008-ban az egyenlő bánásmódról szóló 2003. évi CXXV. törvény módosítására tett javaslatot⁵³ a gyűlöletbeszéd elleni védelem hatékonyságának növelése érdekében: beszámolójában azzal indokolta módosító javaslatát, hogy „nem alakult ki egy olyan társadalmi diskurzus és normarendszer, amelyben a szélsőséges, előítéletes, gyűlöletkeltő megnyilvánulásokat 'szalonképtelenként', elfogadhatatlanként minősítené a többségi közbeszéd”. E javaslatok azonban végül nem eredményeztek jogszabály-módosításokat. Szabó Máté alapjogi biztos 2012-ben, az új Büntető Törvénykönyv kodifikációja során – hazai és nemzetközi civil szervezetek javaslataival összhangban – több ajánlást is tett a gyűlölet-bűncselekmények elleni fellépésre, amelyeket a jogalkotó részben figyelembe vett.

2008-2009 során a roma közösség tagjait ért támadások, valamint a roma sorozatgyilkosságok, az akkori kisebbségi ombudsmant, Kállai Ernőt az ombudsmani gyakorlatban ritkán alkalmazott, országgyűlés előtti felszólalásra készítette. 2009. februári felszólalásában a helyzet súlyosságára próbálta felhívni a figyelmet, hangsúlyozva a támadások gyűlölet-bűncselekmény jellegét, a roma közösségek félelmét, valamint emlékeztette a jogalkotót a gyűlöletbeszéd hosszú távú hatására és következményeire. Az elkövetőkkel szembeni elsőfokú bírósági eljárásban az ügyész vádiratában a gyűlöletbeszédet, a média hatását, valamint a Magyar Gárda tevékenységét, mint kiváltó okot jelölte meg egy-egy cselekményhez kapcsolódóan.

Ezzel párhuzamosan az ombudsmani gyakorlatból tág értelemben mindazon projektek és átfogó vizsgálatok is említést érdemelnek, amelyeket az állampolgári jogok országgyűlési biztosa, a kisebbségi ombudsman, majd később az **alapterv jogok biztosa** az egyes sérülékeny csoportoknak szentelt az ombudsmani intézmény fennállásának huszonöt éve alatt.

2012-ben **A válság vesztesei – a paragrafusok fogságában** projekt⁵⁴ keretében a **Bűnös szegénység – bűnös másság témakörében** az alapterv jogok biztosa külön is foglalkozott a különféle válságok dezintegratív, előítéletességet és szélsőséges megnyilvánulásokat erősítő hatásaival. Ennek keretében a szakértők egy műhelybeszélgetés keretében tárgyalták meg az új Büntető Törvénykönyv megalkotása során e problémakörrel összefüggő vitás kérdéseket, valamint a témával kapcsolatos szociológiai-szociálpszichológiai kutatások eredményeit.

2013-ban az ombudsman új szempontú megközelítésben ismét foglalkozott e témakörrel: AJB-1199/2013. számú **Kommunikációval az egyenlő méltóságért – Befogadó beszéd kontra gyűlöletbeszéd** címmel projekt⁵⁵ indult, amelynek keretében a nemzetiségi ombudsmanhelyettes bevonásával hivatalból több tematikus vizsgálat folyt. A projekt célja az volt, hogy feltérképezze, vajon az állami és tág értelemben vett civil nevelő-oktató programok különféle szintjein mennyiben kapnak teret a toleranciát, az integratív társadalom kialakítását elősegítő tartalmak. E körben főként azt vizsgálta a biztos és a nemzetiségi biztoshelyettes, hogy az arra kötelezett hatóságok és állami szervek miként látják el megelőző feladatukat, és hogyan segítik a civil szféra ez irányú tevékenységét, továbbá kihasználják-e az európai partnerségekben és a civil, esetlegesen nemzetközi együttműködésben rejlő lehetőségeket.

⁵³ Beszámoló a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztósának tevékenységéről 2008. Országgyűlési Biztosok Hivatala, Budapest, 2009. 152.

⁵⁴ <https://www.ajbh.hu/documents/10180/1210221/Mell%C3%A9klet+2+-+V%C3%A1ls%C3%A1g+vesztesei+projekt/0f2f1ab0-246a-4d30-86e4-50fbbfdacade?version=1.0>

⁵⁵ <https://www.ajbh.hu/-/kommunikacioval-az-egyenlo-meltosagert-befogado-beszed-kontra-gyuloletbeszed-az-ombudsman-projektje>.

Az egyházak hitéleti tevékenységének vizsgálatára az állami szerveknek, így az alapvető jogok biztosának sincs lehetősége. A hatásköri kereteket tiszteletben tartva a biztos mégis fontosnak tartotta, hogy jelentésében ismertesse az oktatási és karitatív tevékenységük miatt leginkább érintett egyházak – mint a társadalmi gondolkodás, szemléletformálás kulcsfontosságú szereplőinek – önkéntes közreműködését a toleráns beszéd, az előítélet-mentes gondolkodásmód kialakításában.

A jelentés megállapította, az integratív és inkluzív nevelés, a hátrányos megkülönböztetést elszenvedő csoportok iránti megértő, segítő attitűd kialakítása nem lehet kizárólag egy-egy projekt tartamára szervezhető, speciális kurzusok feladata, hanem minden pedagógusképzés alapfeladatának része kell(ene), hogy legyen. A felsőoktatás jelenlegi rendszerében hiánypótlónak számítana olyan – akár választható szinten felvehető – tantárgyblokk, illetve speciális képzés, amely a demokratikus állampolgári kompetenciák fejlesztésére irányul. A témában szervezett hatékony és megfelelő szakmai továbbképzések is nélkülözhetetlenek a pedagógusok attitűd- és szemléletváltásában.

Mindezeket összefoglalva elmondható: minden oktatáspolitikai kezdeményezésnek és az oktatás minden intézményének törekednie kellene az oktatási egyenlőtlenségek csökkentésére, valamint a méltányosság érvényesítésére.

Amíg az oktatáspolitikai a pedagógiai világgépet, a pedagógusok pedagógiai eszköztárát nem újítja meg Magyarországon, addig a folyamatszabályozás eszközei csak pusztán csekély hatást gyakorolnak a tanulás céljaira és tartalmára. Jelenleg azonban ilyen mértékű és jellegű koncepcióváltás nem figyelhető meg az oktatás területén. Eközben a toleráns attitűdök kialakulásához nyilvánvalóan konfliktustűrő, a jogegyenlőséget elfogadó és az erőszakot egyértelműen elutasító, gondolkodó, asszertív fiatalokat kellene „kinevelnie” a magyar köznevelésnek, amelyhez természetesen toleráns, előítélet-mentes, megfelelő módszertani ismeretekkel rendelkező pedagógusokra, valamint nyitott, megfelelő szemléletű és integráló oktatási intézményekre lenne szükség.

Székely László, az alapvető jogok biztosa 2015-ben hivatalból indított vizsgálata⁵⁶ a **médiaértés oktatásával** foglalkozott. A vizsgálat kiemelte, hogy **a Nat.-ban a médiaértés nem önálló tantárgy, a meghatározott óraszám és szakmai tartalom inkább ajánlás, valamint hiányzik belőle az online bántalmazás és az internet veszélyei kezelésének módja.** Az alapvető jogok biztosa első lépésként arra kérte fel az emberi erőforrások miniszterét, hogy készüljön a médiaértés-oktatás hatékonyságát felmérő, átfogó kutatás, helyzetelemzés, legyen szakirányú pedagógusképzés, a tanárképzés tananyagában pedig szerepeljen az online bántalmazás elhárításának tematikája. E jelentés megállapításai az online gyűlöletbeszéd kapcsán kiemelten fontosak a jelen állásfoglalás szempontjából is, valamint a médiaértés és az online felületek egyébként is fontos szerepet töltenek be az informális tanulási folyamatokban.

A roma holokauszttal kapcsolatos társadalmi szemléletformálás örvendetes fejleménye, hogy egyre több mértékadó személyiség, tudós, művész ad hangot a témával kapcsolatos gondolatainak és a maga eszközeivel szolgálja az emlékeztést és a fiatal generációk tudatosabbá és érzékenyebbé tételét. Snétberger Ferenc nemzetközi híró komponistaként, gitárművészként és zenepedagógusként is példaértékűen sokat tett nem csak Magyarországon, hanem Európa-

⁵⁶ AJB-479/2016. számú ügy.

http://www.ajbh.hu/documents/10180/2500969/Jelent%C3%A9s+a+m%C3%A9dia%C3%A9rt%C3%A9s-oktat%C3%A1s+helyzet%C3%A9r%C5%91+497_2016/41838d72-616e-45bf-8b51-e744c4fa1b59;version=1.0

szerte a roma holokauszt megismertetéséért, az emlékezés méltóságáért. E tevékenységének elismeréseként 2016-ban Székely László alapjogi biztos **Justitia Regnorum Fundamentum Díjjal** tüntette ki a művészt.

A korábbiakban már említett, **A roma holokauszt oktatásának társadalmi szemléletformáló szerepéről és hazai helyzetéről szóló 1/2017. számú nemzetiségi ombudsamhelyettesi elvi állásfoglalás** mérföldkő volt a területen. A szakmai anyag megjelentetését alapos és körültekintő előkészítő munka előzte meg, amely történelmi tények bemutatásán túl kiterjedt a roma holokauszt oktatása magyarországi szabályozási környezetének elemzésére, az állásfoglalás témájához közvetve és közvetlenül kapcsolódó magyar ombudsmani tevékenységre, illetve a roma holokauszt formális és nem formális oktatásban való megjelenésének vizsgálatára, valamint a nemzetközi és hazai jó gyakorlatokra. Az állásfoglalásomban bemutattam, hogy a roma holokauszt megfelelő minőségű oktatása olyan eszközzé válhat Magyarországon, amely nemcsak azt segítheti elő, hogy a roma közösségek az Alaptörvényben meghatározott önazonosságuk szabad vállalásához és megőrzéséhez való jogukkal élhessenek, hanem arra is alkalmas, hogy a társadalom tagjaiban kialakítsa és megerősítse azt az értékrendet, amely az emberi jogok tiszteletén alapszik. A társadalom egészséges védekező mechanizmusa csak akkor alakulhat ki a káros tendenciákkal szemben, ha a gyermekeket már kiskoruktól kezdve érzékenyítjük továbbá valós történelmi ismeretekkel vértessük fel őket annak érdekében, hogy felismerjék a kirekesztő és gyűlöletkeltő szándékot.

5.2. A nemzetiségi biztoshelyettes társadalmi tudatformáló, felvilágosító tevékenysége

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának 2020-as ajánlása a Meghatározások részben rögzíti, hogy **az ajánlásban említett oktatási módszereket a legtágabban kell értelmezni**, abba beleértendők egyebek mellett a nem formális oktatás és a tanórán kívüli foglalkozások, az elmélyült oktatás, a helyszíni látogatások, az élő történelem és az élő könyvtárak, a történetmesélés, a közösségi média, a kiállítások, a tanulmányutak, a csereprogramok, az összejövetelek, a tréningek, a műhelyfoglalkozások és a szemináriumok. **Egyetértve ezzel a meghatározással, a saját társadalmi tudatformáló, érzékenyítő, felvilágosító tevékenységemet, szerepemet a mandátumom kiemelt feladatának tekintem, amely újfajta, nyitottabb módszerek alkalmazását is lehetővé teszi az előítéletes, általában tudáshiánnyal is összefüggő társadalmi magatartások, szemléletek megváltoztatása érdekében.**

5.2.1. Általános attitűdformálás és érzékenyítés

A társadalom nemzetiségekkel kapcsolatos általános tájékozottságában és az intézményi kommunikációban információdeficit tapasztalható. A nemzetiségi jogokról és eseményekről az érintett nemzetiségek tagjai politikai és civil szervezeteiken keresztül folyamatosan számos információhoz jutnak. Amíg a kulturális autonómia elméleti kérdései és gyakorlati megvalósulása semleges területnek számít a többségi társadalom számára, addig a romák helyzete általában ismert, de előítéletekkel és problémákkal terhelt téma.

Biztoshelyettesként feladatomban tekintem a roma közösségről kialakult összkép árnyaltabb bemutatását, a közösség mindennapi életét meghatározó kérdések kibontását, kommunikálását és a többségi társadalom befogadóvá, fogékonyabbá tételét.

Ezt a célt szolgálják a **megyelátogatások** és helyszíni vizsgálatok, az **előadások hazai és nemzetközi nyilvános szakmai és tudományos rendezvényeken**, ismeretterjesztő előadások, személyes egyeztetések szakmai, illetve érdekképviseleti szervezetek tagjaival, **interjúk** (hazai és külföldi újságok, valamint rádió- és televízióműsorok számára egyaránt). Rövid idő alatt fontos csatornává vált a közlemények, hírek közzététele az Alapvető Jogok Biztosának Hivatala honlapján (www.ajbh.hu) és a Nemzetiségi Biztoshelyettes Titkárságának microsite-ján (www.nemzetisegijogok.hu), valamint a szociális média-csatornákon, így a Facebook-on és a Twitter-en.

A fentiek keretében, hivatalba lépésem első napjától, 2013 októberétől kiemelt figyelmet szentelek a **társadalmi tudatformáló, felvilágosító tevékenységnek**. Ennek keretében törekedtem arra, hogy a roma holokauszt témája is megjelenjen a Hivatalunkban rendezett események között, továbbá a különböző szervezetek **nem-formális oktatási tevékenységébe**, programjaiba bekapcsolódva segíteni kívánom azokat a folyamatokat, amelyek a roma holokauszt feldolgozását, megismerését és oktatását teszik lehetővé.

5.2.2. Specifikus programok és szakmai események

Nemzetiségi biztoshelyettesként mint stratégiai partner támogattam a Reményt a Gyermekeknek Közhasznú Egyesület és a Szubjektív Értékek Alapítvány **Szelíd szavakkal a gyűlölet ellen – Online gyűlöletbeszéd elleni nem formális nevelési program kidolgozása fiatalok és oktatási szakemberek számára** című projektjét.⁵⁷ A Szelíd Szavakkal a gyűlölet ellen című projekt célja az internetes gyűlöletbeszéd visszaszorítása, amely két pillérre épült: egyrészt egy hatékony, gyakorlatközpontú, széles körben felhasználható oktatási program kidolgozására és képzéseken keresztül multiplikátorok felkészítésére, másrészt az ifjúsági részvétel elősegítésének jegyében mintaprojektek támogatására. Az oktatási program alapjául szolgáló **Böngésző – Emberi jogi neveléssel az online gyűlöletbeszéd ellen** című kézikönyv előszavában hitet tettem az emberi jogi nevelés-oktatás alapvető jelentősége és szükségessége mellett. Vállaltam a projektzáró konferencia szakmai védnökségét, a munkatársaim pedig szakmai támogatást nyújtottak a nevelési-oktatási anyag elkészítéséhez és a mintaprojektek megvalósításához.

A **Roma Ellenállás Napjához kapcsolódóan forrásgyűjtemény** bemutatóra és kerekasztal-beszélgetésre került sor 2016. május 17-én az Alapvető Jogok Biztosának Hivatalában⁵⁸. Az esemény megrendezésekor a roma ellenállás szellemében két fontos témának kívántam nagyobb nyilvánosságot biztosítani. A rendezvény első részében a **Roma holokauszt a Grábler-tónál – a székesfehérvári és várpalotai cigányok tömeges kivégzése Várpalotán 1945-ben** című forrásgyűjteményt, továbbá az **Elvitték a cigányokat** című vándorkiállítást mutattuk be. A Veszprém Levéltár munkatársainak segítségével a várpalotai roma tömeggyilkosság elfeledett történetét ismerhették meg a rendezvény résztvevői, amely jól példázta a roma holokauszt történéseinek igaztalanul elmaradt feldolgozását.

⁵⁷ A projektről bővebben: www.bongeszoo.eu.

⁵⁸ <http://nemzetisegijogok.hu/web/njbh/hazai-tevekenysegunk>.

A témához kapcsolódva az esemény második részében felkért hozzászólóként történészeket, pedagógusokat és tankönyvkutatással foglalkozó szakembereket⁵⁹ hallgattunk meg, akik a holokauszt oktatással és kutatással kapcsolatos eredményeikről és álláspontjukról tájékoztatták a jelenlévőket.

A ternYpe – Nemzetközi Roma Ifjúsági Hálózat a Phiren Amenca Nemzetközi Hálózattal közösen 2016. augusztus 1. és augusztus 6. között szervezte meg Krakkóban és Auschwitzban a **Dikh he na Bister (Nézd, és ne feledd!) elnevezésű rendezvényét**. A roma holokauszt nemzetközi évfordulóján megemlékezést, valamint tematikus workshopokat tartottak a résztvevőknek. Az eseményen Európa különböző országaiból több mint 350 roma és nem roma fiatal vett részt, akik 20 fős nemzetközi csoportokban a helyszínen, facilitátorok vezetésével – nem formális oktatási módszertan segítségével – tematikus workshopokon szerezhettek ismereteket a roma holokausztról, a roma ellenállásról, az emberi jogokról, jogvédelmi mechanizmusokról, az aktív állampolgárság szerepéről, továbbá eszmecserét folytattak a napjaink kihívását jelentő rasszizmusról és cigányellenességről. A találkozón Magyarország különböző területeiről 55 fő, többségében diák, illetve a civil közéletben aktív szerepet vállaló fiatal vett részt. A rendezvényen titkárságom munkatársa facilitátorként, a szerb kollégájával együtt az egyik 20 főből álló nemzetközi csoport – magyar, macedón, ukrán, német és francia roma és nem roma fiatalok – tanulási folyamatát segítette.

5.2.3. Rendhagyó osztályfőnöki órák

A fent említett gyermekjogi képzésekben való közreműködés mellett 2018 tavaszától a titkárságom által szervezett rendhagyó osztályfőnöki órák keretében ismerkedtek a nemzetiségi iskolák diákjai a gyermekjogokkal és a nemzetiségi jogokkal. A módszertani alapot az Európa Tanács által kiadott különböző gyermekjogi kiadványok jelentették, különösen a „Nekem vannak jogaim, neked vannak jogaid, neki vannak jogai” című szakmai útmutató, valamint a Böngésző kézikönyv. A foglalkozások során szerzett tapasztalatokat a tréninget tartó munkatársak minden esetben megosztották az intézmények igazgatóival és osztályfőnökökkel is, akik több esetben is kezdeményezték a nem formális, tréningjellegű nevelési-oktatási elemek tanrendbe illesztését. Az egyes kérdéseket két különböző tematika szerint dolgozták fel az eltérő gyermekcsoportok.

A) Fókuszban az egyenlő bánásmód és esélyegyenlőség

Tapasztalataim szerint a nem nemzetiségi nevelést-oktatást folytató iskolákba járó, felső tagozatos és középiskolás gyermekek csak minimális ismerettel rendelkeznek a magyarországi nemzetiségekről: a roma, valamint a német közösségeken kívül mást nem ismernek, és az ismerethiányból fakadóan sok esetben kizárólag sztereotípiákban gondolkodnak. Egy-egy foglalkozás ezért gondolatébresztő a fiatalok számára, ugyanakkor több alkalom szükséges ahhoz, hogy lehetőség nyíljon mélyebb beszélgetésre, több ismeret átadására.

⁵⁹ Az esemény résztvevői voltak: Jungaus Tímea (Tom Lantos Intézet), Bársony János (kisebbségkutató) és Daróczy Ágnes (Romano Instituto Alapítvány Európai Roma/Utazó Fórum), Balázs Anna és Varga Krisztina (Monitor Csoport), Binder Mátyás (történész, pedagógus, a Romák a kerettantervben és a kísérleti tankönyvekben című kutatás társkutatója), Bernáth Gábor (Ha szaladok, agyonlőnek, ha megállok, agyonvernek című kiadvány társszerzője), Miklósi László (Történelem Tanárok Egyletének Elnöke), Kovács Mónika (egyetemi docens, ELTE PPK Interkulturális Pszichológiai és Pedagógiai Tanszék) és Varga Ágota (Balázs Béla díjas filmrendező).

Általánosságban elmondható, hogy tapasztalataink szerint a nehezebb sorsú gyermekek érzékenysége emberi jogi kérdésekben erősebb, és sok esetben megélik alapjogaik sérelmét már fiatal korban. Az ilyen típusú foglalkozás lehetőséget ad a jogtudatosításra, valamint fórumot biztosít a negatív élmények megosztására is. A foglalkozások rávilágítottak arra, hogy a sztereotípiákról, a diszkriminációval érintett csoportokról és átfogó társadalmi problémákról szóló ismeretek átadására igény van, kiemelt cél ezért az objektív ismeretátadás tanár és diák számára egyaránt.

B) Fókuszban a nemzetiségi jogok

A fenti képzések tapasztalatait felhasználva – az emberi jogi érzékenyítés portfólióját kiegészítve – ombudsmanhelyettesként speciális nemzetiségi tematikájú képzések kidolgozását is fontosnak tartottam.

Az ugyancsak nem formális módszertannal megvalósuló 45 és 90 perces alkalmak során a titkárságom munkatársai először a nemzetiségi jogok és nemzetiségi nyelvhasználat témáját dolgozták fel a középiskolás fiatalokkal. A találkozások során a diákok nagyon aktívak voltak, emellett több, őket érintő gyermekjogi és nemzetiségi jogi kérdést tettek fel a munkatársaknak. Érezhetően szükség van arra, hogy a diákok beszéljenek a jogaikról és a felmerülő problémákról, tudatosuljon bennük, hogy nemzetiségi hovatartozásuk nem hátrány, az anyanyelv megőrzéséhez pedig – ahogyan az egyenlő bánásmód megkövetelésére is – joguk van.

A közoktatási intézményekben megvalósított rendhagyó osztályfőnöki órák mellett a jogtudatosítás és az emberi jogi képzések egyéb formáit is fontosnak tartom, ennek keretében az Országos Rendőr-főkapitánysággal és az Országos Református Cigánymisszióval is együttműködtem az egyes képzések megvalósításában.

Munkám során az általános társadalmi szemléletformálás mellett komoly hangsúlyt fektetek a következő generáció szakembereinek érzékenyítésére is, ezért egyetemi hallgatóknak és doktori képzésben részt vevő szakembereknek is rendszeresen bemutatom a magyarországi nemzetiségi közösségek helyzetét, valamint biztoshelyettesi tevékenységem fókuszpontjait és eredményeit.

5.2.4. Együttműködés a szakmai szervezetek és kutatóintézetek munkatársaival

A gyermekeket és fiatalokat érintő programok megvalósításán túl a titkárságom munkatársaival együtt a különböző intézmények, kutatók nemzetiséget érintő kérdéseire válaszolok, továbbá gyermekjogi kezdeményezésekben a nemzetiségi gyermekekre vonatkozó tapasztalatokat megosztom, illetve igény szerint szakmai segítséget nyújtok. Ennek keretében, az ENSZ Gyermek jogairól szóló Egyezmény magyarországi végrehajtásának ellenőrzése kapcsán, a Hintalovon Alapítvány által indított és koordinált ENSZ kampány, illetve online gyermekjogi kérdőív megalkotásában is szakmai segítséget nyújtottam, több gyermekjogi szervezettel és szakemberrel együttműködve, felhasználva a gyermekek részvételével megvalósult programok tapasztalatait és következtetéseit.

VI. Összegzés

A fiatal generáció széleskörű és tényszerű tájékoztatása és szemléletformálása kiemelten fontos feladata a közoktatásnak és a nem-formális oktatás szereplőinek is. Pozitív példaként említhető az a tény, hogy az elmúlt években a romákra vonatkozó tudástartalmak nagyobb számban fordulnak elő a Nat.-ban, továbbá a roma holokauszt említése is megjelent a forgalomban lévő tankönyvekben. Ahhoz azonban, hogy a roma történelem és holokauszt oktatására méltó módon, magas szakmai színvonalon kerülhessen sor, valamint betöltse szemléletformáló szerepét, az oktatási rendszerben és pedagógusképzésben további változtatásokra és a tananyagok, taneszközök, kiemelten pedig a tankönyvek fejlesztésére van szükség.

Meggyőződésem, hogy a roma történelem és kultúra megfelelő minőségű oktatása olyan eszközzé válhat Magyarországon, amely nemcsak azt segítheti elő, hogy a roma közösségek az Alaptörvényben meghatározott önazonosságuk szabad vállalásához és megőrzéséhez való jogukkal élhessenek, hanem arra is alkalmas, hogy a társadalom tagjaiban kialakítsa és megerősítse azt az értékrendet, amely az emberi jogok tiszteletén alapszik.

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága a CM/Rec(2020)2 számú ajánlásával erre a proaktív hozzáállásra ösztönzi a tagállamokat, kihangsúlyozva, hogy az oktatás a befogadó társadalom kialakításának és az előítéletek leküzdésének alapvető eszköze.

VII. Ajánlások

A fentiek alapján, a jelen elvi állásfoglalással érintett téma kiemelt fontosságára tekintettel **az Emberi Erőforrások Minisztériuma köznevelésért felelős államtitkárának, valamint a Belügyminisztérium társadalmi felzárkózásért felelős helyettes államtitkárának felhívom a figyelmét az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának CM/Rec(2020)2 számú ajánlására**, amely iránymutatást ad és konkrét megoldási módokat javasol a romák történelmének és kultúrájának az iskolai tantervekbe és tananyagokba való beillesztésével kapcsolatban.

Javasolom ezért, hogy a nevelés-oktatás fejlesztésében, a romák történelmének és kultúrájának, kiemelten a holokauszt témakörének magas színvonalú oktatásában elhivatott szervekkel, intézményekkel, szakemberekkel együttműködve fontolják meg az ajánlás javaslatainak a Nemzeti alaptantervbe, a kerettantervekbe, a felsőoktatás keretében folyó pedagógusképzésekbe, egyéb továbbképzésekbe történő beépítését, felhasználását, a hazai jogszabályi környezethez adaptálva.

Budapest, 2020. október 29.

Szalayné Sándor Erzsébet
a Magyarországon élő nemzetiségek
jogainak védelmét ellátó biztoshelyettes
egyetemi tanár